

แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของ
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ภายหลังจากลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี
กระทรวงธรรมการจนถึงแก่อสัญกรรม (พ.ศ. 2469-2486)

การลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ¹

สาเหตุประการสำคัญของการลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีของเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรีน่าจะเนื่องมาจากปัญหาภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในช่วงหลัง
สงครามโลกครั้งที่ 1 และภาวะการณ์ขาดดุลย์การคลังในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาล
ที่ 7

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ
เมื่อ พ.ศ. 2469 ขณะที่ลาออกจากตำแหน่งนั้นท่านอายุ 50 ปี

วิธีการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของรัฐบาลในครั้งนี คือการลดงบประมาณของ
กระทรวงต่าง ๆ ลง และการใช้นโยบายคุลยภาพ¹ กระทรวงธรรมการก็เป็น
กระทรวงหนึ่งที่ได้รับผลกระทบกระเทือนจากนโยบายคุลยภาพและคัตงบประมาณ
ในครั้งนั้นเช่นกันนับตั้งแต่ พ.ศ. 2466 ทางกระทรวงธรรมการต้องการครูเพิ่ม
เนื่องจากได้ขยายพื้นที่ในการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ออกไป
แต่เนื่องจากกระทรวงการคลัง ไม่ได้เพิ่มงบประมาณสำหรับรายจ่ายเงินเดือนครูที่
เพิ่มขึ้น กระทรวงธรรมการจึงใช้วิธีเรียกเงินจากงบประมาณที่มีอยู่แล้วมาเฉลี่ยจ่าย
เงินเดือนครูที่เพิ่มขึ้น ซึ่งมีผลทำให้เงินเดือนครูค่าจ้างไม่มีใครอยากเป็นครู²

นโยบายคุลยภาพ คือนโยบายจ้กคนให้เหมาะสมกับงาน ด้วยการยุบเลิก
ตำแหน่งที่ไม่จำเป็นเสีย ปลดข้าราชการบางส่วนออกรับบำเหน็จบำนาญ และปรับเงิน
เดือนข้าราชการให้ต่ำลง ทั้งนี้เพื่อลดงบประมาณรายจ่ายของกระทรวงต่าง ๆ ลง
ตามนโยบายแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจแบบอนุรักษนิยมของรัฐบาลในยุคนั้น

ผลของการใช้นโยบายคุลยภาพในครั้งนีทำให้มีการยกเลิกหน่วยงานบาง
หน่วย เช่น คลังมณฑล คลังจังหวัด ศาลจังหวัด รวมหน่วยงานบางหน่วยงานเข้า
ด้วยกัน เช่น ยุบกรมธรรมการไปรวมกับกระทรวงศึกษาธิการ รวมกระทรวงคมนาคม
และกระทรวงพาณิชย์เข้าด้วยกัน ฯ ทำให้ข้าราชการถูกออกจากรวม 129 คน
ยกเลิกการขึ้นเงินเดือนของกระทรวงทหารเรือและกระทรวงกลาโหม เป็นต้น อ้างถึง
ใน ชาตุธัย รัตนวิบูลย์ "บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานพนธ์ปริญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ ประสานมิตร 2519 หน้า 283 และมยุรี นกยูงทอง "ปัญหาเศรษฐกิจของ
ไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต
แผนกวิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520 หน้า 311-
320.

²นิรมล ธีรณสาร สวัสดิศกบุตร. แนวคิทางการศึกษาของบุคคลสำคัญของไทย
ในรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ : พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร
(กรุงเทพ : โรงพิมพ์ธีรณสาร, 2527), หน้า 67-68.

ต่อมาใน พ.ศ. 2468 กระทรวงธรรมการมีปัญหาเรื่องการตั้งงบประมาณ
อีกในครั้งนั้นกระทรวงธรรมการของงบประมาณไป 3 ล้านบาท ที่ประชุมกรรมการ
องคมนตรีได้ขอให้ตั้งงบประมาณลงร้อยละ 3 แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีไม่ยอม ทั้ง
ปรากฏในรายงานการประชุมกรรมการองคมนตรี ได้วิจารณ์กระทรวงธรรมการว่า

"... เป็นกระทรวงที่ทุกข์ยาก เพราะเจ้ากระทรวงร้องไม่พอจะ
เรียกเอาเสมอ ในที่สุดตามโดยประนีประนอมว่าจะเห็นควรตัด
อะไรบาง ก็แจ้งความเห็นควรตัดคนทีละหลังแล้วเพิ่มเงินเสียซ้ำ
เมื่อการางงงบประมาณก็คาดโดยยากว่าตรงไหนจะมากไปสัก
เท่าใด เป็นแต่เห็นใจว่าที่กรมบัญชีการนั้นคนมากเกินไปแน่...
ในกรมมหาวิทยาลัย มีอริบคิแล้วก็มีผู้บัญชาการชอนอีก...
กระทรวงศึกษาธิการ เป็นกระทรวงที่มีชาวเมืองหนนหลังจะทอง
ทั้งจำนวนตัดแต่นอย คิดเป็นราวร้อยละ 3 เป็นเงิน
100,000 บาท..."¹

ในการประชุมครั้งต่อมา ที่ประชุมกรรมการองคมนตรียืนยันให้ตั้งงบประมาณ
ลงเท่าเดิมคือ 100,000 บาท เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีขอสำรองเป็น 30,000 บาท
ที่ประชุมขอสำรองเป็น 40,000 บาท แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็ไม่ยอมอีก ในที่สุด
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งอธิ-
รัฐมนตรีอยู่ในขณะนั้นเสนอให้ตั้งงบประมาณลงทั้งสิ้น 106,889 บาท โดยให้ตัดเงิน
เกินในส่วนของตำแหน่งต่าง ๆ ที่มีความซ้ำซ้อนกัน 7 ตำแหน่ง² และให้ตัดเงินเพิ่ม
ตามสภิมศึกษา 5,000 บาท แม้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะไม่สู้เห็นชอบด้วยนัก ใน
ที่สุดก็ต้องยอมไปตามนั้น ถ้อยคำของท่านที่ปรากฏในรายงานการประชุมกรรมการองคมนตรีใน
ครั้งนั้นได้แสดงความไม่พอใจแทรกปนอยู่ด้วยคือ

¹ร.6-ร.7 รล.6/1 รายงานการประชุมกรรมการองคมนตรี พ.ศ. 2468

²เช่นตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลอง ตำแหน่งที่ปรึกษากระทรวงธรรมการ
ตำแหน่งผู้ช่วยนายเวรในกรมบัญชีการ ตำแหน่งรองนายเวรในกรมบัญชีการฯ

"เรื่องการกู้เงินแสนบาท สำหรับกระทรวงศึกษาธิการที่ข้าพเจ้า
กราบทูลไว้ว่าเงินกำลังกระทรวงศึกษานั้น ข้าพระพุทธเจ้า
กราบทูลให้ทรงทราบตามความเป็นจริง แต่ถูกไปรศเกล้าฯ ให้
คัดแสนบาทจริง ๆ ก็ตกไป การศึกษาเห็นคุณค่าเห็นโทษขาดความ
เสียหายจากการคัดคงไม่รู้สึกขัดใจเหมือนการอื่น ๆ ซึ่งเป็น
ประโยชน์โดยตรง เพราะฉะนั้นแล้ว แท้จริงพระกรุณา
ไปรศเกล้า...¹

หลังจากนั้นไม่นาน ก็มีการตรวจบัญชีการใช้จ่ายเงินศึกษาพลี แม้ว่าจะไม่
พบการทุจริตใด ๆ แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่า เรื่องนี้ทำให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
ไม่พอใจยิ่งขึ้น เพราะหลังจากนั้นไม่นานท่านก็ได้ลาออกไป²

เป็นที่น่าสังเกตเป็นอย่างยิ่งว่าการลาออกของท่านเกิดขึ้นท่ามกลางกระแส
การกลับมาสู่อำนาจของพระบรมวงศานุวงศ์ ทั้งในตำแหน่งอภิรัฐมนตรีและเสนาบดี
จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลาเดียวกันนั้นได้มีการปลดเสนาบดีออกคราวเดียวกันถึง 3 คน
โดยแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์เข้ามาแทนเช่น แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เข้ามารับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม
แทนเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แยม ๓ นคร) แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ
เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เข้ามารับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
แทนเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) สำหรับกรณีกระทรวงธรรมการนั้น รัชกาลที่ 7
ได้เตรียมส่ง พระองค์ธานีนิติ³ ไปดูงานการจัดการศึกษาที่ญี่ปุ่นและรายงานก่อนที่

¹ เรื่องเดียวกัน

² แน่งน้อย คิติธรรานนท์, เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ หน้า 214-220

³ ภายหลังได้รับการแต่งตั้งเป็น พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนิตยลาภ
พฤตนิยากร

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะลาออกไปจริง ๆ เสียอีก¹

การโปรดเกล้าให้พระองค์เจ้าธานีนิวัติเข้าดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวง
 ธรรมการแทนเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนี้ น่าจะเนื่องมาจากความขัดแย้ง เกี่ยวกับ
 นโยบายทางการศึกษาของท่าน กับรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่
 ด้วยทั้งนี้เพราะรัฐบาลในยุคนั้น มีจุดมุ่งหมายที่จะคัดถอนรายจ่ายและโครงการของ
 กระทรวงต่าง ๆ ลงแก่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกลับมีนโยบายที่จะขยายการจัดการ
 ศึกษาบางประการออกไป ก็จึงเห็นได้จากการที่ท่านได้ของบประมาณเพิ่มเข้าไปอีก
 50,000 บาท ในช่วงของการตั้งงบประมาณ และใช้นโยบายคุณภาพ ในตอนต้น
 รัชกาล²

การดำเนินชีวิตของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีภายหลังการลาออกจากตำแหน่ง เสนาบดี
 กระทรวงธรรมการจนถึงแก่อสัญกรรม

ชีวิตของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีภายหลังการลาออกจากตำแหน่ง เสนาบดี
 กระทรวงธรรมการ มิได้เป็นไปอย่างเรียบง่ายและตัดขาดไปจากวงราชการ เสียที่
 เดียว ท่านยังคงมีบทบาทในวงราชการอยู่บ้าง โดยยังดำรงตำแหน่งกรรมการองคมนตรี

¹ชาญชัย รัตนวิบูลย์ บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 281 และ 347-250 นฤมล ทิรณสาร สวัสดิศิปุตร
แนวทางการศึกษาของบุคคลสำคัญของไทยในรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร หน้า 14-15 และระลึก ธานี "นโยบาย
 การจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475-2503
 หน้า 72-73

²ร.5-ร.7 รล.6/1 รายงานการประชุมกรรมการองคมนตรี พ.ศ.

2468

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า ในจดหมายกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่ง
 เสนาบดีของท่าน และพระราชหัตถเลขาอนุญาตให้ลาออกจากตำแหน่งได้นั้น มิได้
 ปรากฏสาเหตุของการลาออกในครั้งนั้นแต่ประการใด อ้างถึงใน ศษ.3.10/91
 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีลาออกจากตำแหน่ง เสนาบดีและโปรดเกล้าให้พระองค์
 เจ้าธานีนิวัติเป็นผู้รั้งตำแหน่ง เสนาบดีแทน

อยู่¹ ทั้งยังเป็นกรรมการรองคมนตรีที่มีบทบาทในที่ประชุมทั้งในแง่มาประชุมอย่างสม่ำเสมอ และแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมมากผู้หนึ่งด้วย²

ในค่านชีวิตส่วนตัว ท่านก็ยังเป็นคนที่น่าสนใจติดตามข่าวสารการเมืองอยู่เช่นเดิม การมีเวลาว่างจากราชการประจำทำให้ท่านมีโอกาสเขียนบทความและโคลงกลอนส่งไปลงพิมพ์ตามหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ มากขึ้น จากการศึกษาแล้วปรากฏว่า ช่วงนี้เป็นช่วงที่ท่านมีผลงานทั้งในแง่บทความหรือโคลงกลอนส่งไปลงพิมพ์ตามหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ มากกว่าช่วงใด³ ทั้งเนื้อความในงานเขียนของท่านก็มีลักษณะหลากหลาย เกี่ยวข้องกับการแสดงความคิดเห็นทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา เช่น

¹รายละเอียดของเรื่องกรรมการรองคมนตรีสามารถอ่านได้จาก วัลย์วิภา จรุงโรจน์, "แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า 110-120

²ประเมินจาก บัญชีวันมาประชุมของกรรมการรองคมนตรี ปรากฏรายละเอียดของการมาประชุมและบทบาทในที่ประชุมของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีดังนี้

ช.ศ. 2470	ประชุม 10	มา 10	ได้พูด 5
30 พ.ย. 2470-1 เม.ย. 2471	11	11	7
30 พ.ย. 2471- 31 มี.ค. 2474	10	10	5
2474	3	1	-

(อ้างถึงใน ร.7 รล.6/15 บัญชีวันมาประชุมของกรรมการรองคมนตรี) และขอเสนอของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่ได้รับการรับรองให้เป็นผู้คดีของที่ประชุม คือขอเสนอที่ว่า การถวายฎีกาไม่ควรออกเป็นพระราชบัญญัติ (อ้างถึงใน ร.7 รล.6/18 รายงานการประชุมกรรมการรองคมนตรี พ.ศ. 2471-2474)

³จากการศึกษาของผู้วิจัยปรากฏว่า งานเขียนของท่านที่เป็นโคลงกลอนในช่วงหลังจากการลาออกจากตำแหน่งจนถึงแก่อสัญกรรมมีถึง 127 ชิ้น ในขณะที่ช่วงก่อนหน้านี้นี้มีทั้งหมด 29 ชิ้น งานเขียนช่วงหลังจึงมีปริมาณมากกว่าช่วงแรกมาก ทั้งนี้เมื่อพิจารณาว่าช่วงหลังนี้กินเวลาเพียง 17 ปี เท่านั้น ในขณะที่ช่วงแรกนั้นกินเวลาถึง 50 ปีในช่วงชีวิตของท่าน

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสงคราม การแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและการตั้งสันนิบาตชาติ เพื่อป้องกันการเกิดสงครามในอนาคตออกมามากมาย¹ ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ ท่านได้เขียนบทความแสดงความคิดเห็นว่า รัฐควรมีการปรับปรุงหลักสูตรและแบบเรียนเพื่ออบรมพลเมืองให้เหมาะสมกับระบอบการปกครองใหม่ซึ่งเพิ่งได้รับการสถาปนาขึ้น²

การติดตามข่าวสารทางการเมือง และการแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ตลอดชีวิตของท่าน ในช่วงปีสุดท้ายก่อนถึงแก่อสัญกรรม งานเขียนเรื่องโคลงกลอนของครูเทพ แสดงให้เห็นว่าท่านยังคงสนใจข่าวสารทางการเมืองที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ ทั้งนี้พิจารณาได้จากการอธิบายพัฒนาการของรัฐไทยนับตั้งแต่ การตั้งอาณาจักรการเสียดุงหรืออยุธยา การกู้เอกราช การรอดพ้นจากภัยของจักรวรรดินิยมในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 2 และการแก้ไขสนธิสัญญาเกี่ยวกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วง 2-3 ปีก่อนหน้านั้น เนื้อหาดังกล่าวปรากฏอยู่ในงานเขียนของท่าน โดยเรียงลำดับตามหัวข้อดังนี้ "ไทยเหวชิราษ-ประดิษฐานอาณาจักร-เสียดุงกู้คืน-สมัยยุโรปล่าเมืองขึ้น-ไทยรอด-ไทยเข้าแถวเคียง ไหล่นานาชาติ-รัฐธรรมนุญ-โลกสัตยยุค-พุทธมามกะห้ามทัพและ

¹ เช่น งานเขียนเรื่อง พรสี, ศานกีสมี, อุดมคติกับสัมฤทธิคติ, ไครและอะไรเอ๋ย, ใช้สันนิบาต, สงครามจำแลง, ข่าวยุโรป ใน โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 2 หน้า 164-169, 171-172 และ 174-176 กับกุหลาบ กับหนาม และการต้อนรับทหารหาญกลับบ้านเกิด ใน โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 3 หน้า 116-117 และ 128-130

² เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ปัญหาการศึกษา" ใน บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ หน้า 187

นพคุณไทยเทวาริราช"¹

ขออธิบายเพิ่มเติมในที่นี้ด้วยว่า งานเขียนขึ้นดังกล่าวเขียนขึ้นใน พ.ศ. 2485 ซึ่งเป็นสมัยชาตินิยม ในรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ชื่อประเทศสยาม ได้ถูกเปลี่ยนเป็นประเทศไทย² "พระสยามเทวาริราช" ถูกเรียกขานใหม่เป็น "พระไทยเทวาริราช" ด้วยอิทธิพลของยุคสมัยดังกล่าวมาแล้ว สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มากำคุ้มครองให้ไทยรอดพ้นจากภัยพิบัติหลายครั้งหลายหนที่เกิดขึ้นในงานเขียนของท่านจึงเป็น "พระไทยเทวาริราช" เช่นกัน³

แนวความคิดทางการเมืองและการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ก. ความคลี่คลายของแนวความคิดทางการเมืองจากความนิยมในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ

การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมืองจากความนิยมในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มิได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทันทีทันใด ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 การอธิบายมูลเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวว่า เกิดจากการปรับตัวเข้าสู่ระบอบใหม่ หรือเกิดจากการขัดแย้งในการปฏิบัติราชการจนทำให้ท่านต้องลาออกจากราชการในระบอบเก่าแต่เพียงประการเดียว จะไม่ให้ความยุติธรรมกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนัก และที่สำคัญคือทำให้ไม่สามารถเข้าใจการก่อรูปของการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมืองดังกล่าวอย่างสมบูรณ์ได้

¹เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "โคลงกลอนของครูเทพ" ใน บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ หน้า 91-99

²แถมสุข นุ่มนนท์ การสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (เอกสารโรเนียวของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2520) หน้า 2-3

³เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, เรื่องเดียวกัน

คำอธิบายมูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมืองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี อธิบายได้ทั้งจากสภาพการณ์แวดล้อมหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในช่วงนั้น กับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในการมองโลกของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเอง

ในทศวรรษ 2430-2460 ได้มีข่าวการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นอย่างอื่น ทั้งในญี่ปุ่น อิหร่าน ตุรกี จีน และรัสเซีย¹ ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นที่ทราบกันดีในหมู่คนไทย เสรีภาพทางความคิดได้ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ ระบบการบริหารราชการแผ่นดิน การกระทำของข้าราชการ เสนาบดี กลุ่มพระราชวงศ์ หรือแม่แต่องค์พระมหากษัตริย์อย่างแพร่หลายตามหน้าหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ จนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสละราชสมบัติของพระองค์นั้น ทรงรู้พระองค์ที่ว่า สลายเกินไปเสียแล้วที่จะทำให้คนไทยหันกลับไปนิยมระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อีก²

¹ เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นโดยเรียงลำดับเวลาดังนี้

พ.ศ. 2432 ญี่ปุ่นประกาศใช้รัฐธรรมนูญ

พ.ศ. 2451 เกิดการปฏิวัติในอิหร่าน และตุรกี

พ.ศ. 2453 เกิดการปฏิวัติในโปรตุเกส

พ.ศ. 2454 ล้มราชวงศ์แมนจูสถาปนาระบอบสาธารณรัฐในจีน

พ.ศ. 2455-2460 ล้มราชวงศ์โรมานอฟ โดยพวกบอลเชวิคในรัสเซีย

²ร.7 ศ.1/1 พระองค์เจ้าธานีนิวัติ สังกัณท์โครงการศึกษาพร้อมความเห็นของนายมุสโสลินี แสดงนโยบายพร้อมอุปสรรคแห่งการศึกษาของอิตาลี

1. แนวความคิดที่มีต่อภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1

ภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งทำให้เศรษฐกิจไทยต้องตกต่ำจนก่อให้เกิดปัญหาการตกงบประมาณ และทำให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีต้องลาออกจากตำแหน่ง เสนาบดีขึ้น น่าจะเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนว

1 ภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นผลกระทบเนื่องจากการทำสงครามและการใช้หนี้ค่าปฏิกรรมสงครามในครั้งนั้น สำหรับกรณีของไทยเป็นภาวะการณ์ที่มากกว่าฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศภายหลังการเกิดอุทกภัยติดต่อกัน 2-3 ปีและภาวะการณ์ขาดดุลย์ทางการคลังติดต่อกันถึง 5 ปี ในทศวรรษ 2460 การแก้ปัญหาโดยการตัดทอนรายจ่ายและนโยบายดุลยภาพได้ช่วยแก้ปัญหาการขาดดุลย์ การคลังภายในประเทศลงได้ ในสมัยรัชกาลที่ 7 แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การดำเนินนโยบาย เศรษฐกิจแบบอนุรักษนิยมของรัฐบาลในครั้งนั้นก็ไม่สามารถต่อสู้กับภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำที่ส่งผลกระทบต่อไทยได้ (และเป็นสาเหตุหนึ่งที่คณะราษฎรได้นำมาใช้กล่าวอ้างให้เห็นการขาดประสิทธิภาพของการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในวันที่ 24 มิถุนายน 2475) รายละเอียดเกี่ยวกับภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำ การแก้ปัญหาของรัฐบาลในครั้งนั้นสามารถอ่านจากงานวิจัยหลายชิ้น เช่น สุนทรีย์ อาสะโวทัย และนิตติ กสิโกศล วิกฤตการณ์เศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2525) พรเพ็ญ สันตะระกุล (2517) "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" และมยุรี นกยูงทอง "ปัญหาเศรษฐกิจของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (2468-2477)" สองเล่มหลัง เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความคิดของท่านเป็นอย่างมาก ทั้งจะพิจารณาได้จากความสนใจวิชาเศรษฐศาสตร์ของท่านหลังจากลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี¹ และเรื่องที่ปรากฏในงานเขียนของท่านในช่วงนี้ก็มักจะมีปัญหาเศรษฐกิจแทรกปนอยู่ด้วยเสมอ²

อันที่จริงแนวความคิดเกี่ยวกับปัญหาทางเศรษฐกิจของท่านได้ปรากฏออกมาบ้างแล้วตั้งแต่ครั้งที่ท่านยังดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการอยู่ โดยท่านได้คิดถึงอาชีพที่อยู่นอกวงราชการ ท่านได้แสดงความหวังไว้ว่าครูประถมกสิกรรมจำนวนหนึ่งจะได้ออกไปทำการเพาะปลูกเลี้ยงชีพเพื่อเป็น "เช็คชนบท Middle Class" ท่านกล่าวถึงอาชีพพ่อค้าว่าเป็นอาชีพที่คนไทยจำเป็นต้องทำให้ได้ด้วยตนเอง นอกจาก

¹ นายบำเรอ "อินเทอร์วิวกูเทพ เมื่อ พ.ศ. 2472" สุภาพบุรุษ 10 (15 กันยายน 2472) อ้างถึงใน โลกหนังสือ (6 พฤศจิกายน 2525) หน้า 53

² เช่น ความเห็นเจ้าถึกเรื่องสยามใหม่ (1 เม.ย. 67) เงินคือแก้วสารพัดนึก (พ.ศ. 2465) ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจเท่าที่เราท่านพอจะเข้าใจได้ทุกคน (พูดทางวิทยุกระจายเสียง เมื่อ 30 ส.ค. 2474) งานกับเล่น (2463) ราชสกุติ (2472) ทั้งหมดพิมพ์อยู่ใน บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ หน้า 51-72, 127-143 และ 191-234

³ ร.6 ศ.4/26 เรื่องคิดจะจัดโรงเรียนกสิกรรม

เพื่อหลีกเลี่ยงการครอบงำทางเศรษฐกิจของชาวจีนแล้ว ยังเพื่อปรับตัวให้ทันกับความ
ตกต่ำทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในยุคนั้นด้วย¹

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้อธิบาย
มูลเหตุของความตกต่ำทางเศรษฐกิจในยุคนั้นแบบเดียวกับแนวความคิดของชนชั้นสูง
ไทยว่า² เนื่องจากความผูกพันที่ไทยมีต่อภาวะการณ์เศรษฐกิจโลก ทำให้เศรษฐกิจ
ของไทยต้องพลอยตกต่ำไปตามภาวะการณ์เศรษฐกิจโลกด้วย ท่านยอมรับแนวความคิด
ที่ว่า ภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำในไทยเป็นภาวะการณ์ที่ไทยไม่สามารถแก้ปัญหาได้ด้วย
ตนเอง เนื่องจากไทยมีฐานะเป็นเพียงปลายเหตุของปัญหาต้องรอคอยให้ประเทศ
ในยุโรปและอเมริกาซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในประเทศของตน
ให้ได้เสียก่อนไทยจึงสามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจในประเทศได้³

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "สยามกับพาณิชย์" และ "นิทานเรื่องพี่เสียม"
ใน เศรษฐกิจวิทยาและเกร็ดเฉพาะบางเรื่องของครูเทพ หน้า 22-30 และ หน้า 44

พืงคั้ง ข้อสังเกตไว้ในที่นี้คือว่า การยอมรับอาชีพพ่อค้าของเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรีได้แสดงให้เห็นความขัดแย้งทางความคิดอย่างสำคัญของตัวท่านเอง
ระหว่างอาชีพรับราชการซึ่งเป็นอาชีพที่มีเกียรติยศกับอาชีพพ่อค้าซึ่งคนไทยคงทำให้
ได้เนื่องจากความจำเป็นทางเศรษฐกิจ ดังจะเห็นได้จากที่ท่านกล่าวว่า พ่อค้าที่
ร่ำรวยก็สามารถกลับเข้ามารับราชการได้โดยใช้ฐานะทางเศรษฐกิจของตน ในขณะที่
เดียวกันท่านก็ได้กล่าวด้วยว่าคนไทยจะหันไปประกอบอาชีพทางการค้าก็ต่อเมื่อหมด
หนทางในอาชีพรับราชการแล้วเท่านั้น

² เช่นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น อ้างถึงใน ร.7
รล.20/194 ฎีกาทูลเกล้าถวายความเห็นรวม 4 เรื่อง

³ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจ" และ "ราชสกุล"
ใน บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ หน้า 198-218 และ 68-69

นอกจากนั้นท่านยังยอมรับวิธีการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจโดยใช้นโยบายอนุรักษ์นิยมของรัฐบาลในยุคนั้น¹ ท่านยอมรับวิธีแก้ปัญหาดังกล่าวโดยการตั้งงบประมาณและการใช้นโยบายคลยภาพว่าเป็นนโยบายที่ชอบธรรม เนื่องจากมิได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้ใด แม้แต่ข้าราชการที่ถูกปลดออกจากราชการในครั้งนั้น เนื่องจากราชการที่ 7 โปรคเกล้าฯ ให้ถือเสมือนเลิกตำแหน่งจึงได้รับพระราชทานบำเหน็จบำนาญตามพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญทุกคน² ถึงเนื้อความบางตอนในงานเขียนของท่าน ซึ่งโคลงด้วยกยของพระราชกรณียกิจดังกล่าวของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า

สยามใต้พระปกเกล้าฯ	เจ้าสยาม...
เสด็จมาเหมาะเมื่อยาม	ชราชา...
เกลิงราชย์ทรงตั้งราช	หฤทัย
ทักษาย, กุ๊กคุณ, เยีย	เยี่ยงให้
งานทรงอยู่อย่างไร	ไมชาค
บำเหน็จชีพเลี้ยงโค	ทุกคน โดยควร
ตั้งคนตักเบื่องราช	สำนึก กอนแล
แล้วทุกที่ทุกกระทรงจน	จบถวน
งบโตกับจ่ายประจุก	กุสภภาพ เพ็ญแล
ภัยหมคปลคเปลื้องลวน	เลิหลอย ³

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เสนอวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่มีลักษณะแตกต่างจากวิธีการแก้ปัญหาดังกล่าวของรัฐบาลในยุคนั้นอยู่ด้วย เช่น การเสนอให้รัฐลงทุนในด้านการศึกษาให้มากขึ้นเพื่อพัฒนาคุณภาพประชากรให้สูงขึ้นเอาไว้เป็นกำลังในการต่อสู้กับปัญหาดังกล่าวในอนาคต การเสนอให้จัดตั้งสหกรณ์เพื่อช่วย

¹คือนโยบาย งดเว้นการยืมเงินจากต่างประเทศและสะสมเงินคงคลังไว้ด้วย การจำกัดงบประมาณรายจ่ายไม่ให้มากกว่ารายได้ซึ่งไทยใช้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5

²เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "ราชสุคติ" ใน บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ หน้า 68-69

³เรื่องเดียวกัน

เหลือเกษตรกร เสนอให้อุทิศหนุ่อกุศาสหกรรม เพิ่มจำนวนประชากร และเสนอให้เก็บภาษีตามรายได้คนจนเก็บน้อยคนรวยเก็บมาก ซึ่งส่วนหนึ่ง เป็นข้อเสนอที่แพร่หลายอยู่ ความหนาหนังสือพิมพ์ขณะนั้น¹ แต่รัฐบาลก็มิได้ทำตามแต่ประการใด

ความสำคัญของข้อเสนอวิธีการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจดังกล่าวมาแล้วมิได้อยู่ที่ว่า รัฐบาลได้นำแนวความคิดดังกล่าวมาปฏิบัติหรือไม่ ความสำคัญของข้อเสนอนี้อยู่ที่ การสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดบางอย่างของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีอยู่ด้วย .

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าข้อเสนอวิธีแก้ปัญหายุทธวิธีของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีศูนย์กลางของวิธีการแก้ปัญหายุทธวิธีที่ประชาชน การลงทุนจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพของประชากร การจัดตั้งสหกรณ์ การอุทิศหนุ่อกุศาสหกรรม และการเก็บภาษีตามรายได้ก็ล้วนแต่เพื่อเพิ่มพูนความสุขสมบูรณ์ของประชาชน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียอมรับความสำคัญของประชาชนมากถึงขนาดกล่าวว่า ฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชนเป็นสิ่งกำประกันการคงอยู่หรือการล่มสลายของรัฐ ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในงานเขียนเรื่องเกร็ดเรื่องภาษีของท่านว่า

ราษฎรรวยรัฐรวย
เจริญรัฐพานิชย์
กำลังราษฎรชาติพลี
ราษฎรรวย รัฐจน
เพิ่มภาษีมีจังกอบ
แต่ราษฎรจนรัฐมี

เลอเลิศประเสริฐศรี
รัฐสามิตู มากมี
ช่วยรัฐโคติจริงเขย
ก็ยังคอยฝังชั่ว
ราษฎรไม่บอบช้ำกลัว
มารีคเลือดไม่เหงือกเขย

⋮

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ชุมทรัพย์ 4 "ความมีความจนของประเทศ" และ "เกร็ดเรื่องภาษี" ใน โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 1 หน้า 177-190 และ 230-239

ราชฎีจันทรุราย
เพราะที่ไหนจะไคยึก
จักภาณีโทมหคเปลือง

ท่านว่าไม่ได้เรื่อง
จำจะทองฝึกทอง เคือง
เมื่องรูปบำรุงเฮย¹

ทั้งนี้เห็นได้ว่าในช่วงก่อนหน้านั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีอธิบายความสำคัญของประชาชนในรูปของหน้าที่แต่เพียงประการเดียว ประชาชนต้องเป็นผู้มีระเบียบวินัยมีความเสียสละ เคารพกฎหมาย มีความรักชาติ มีความภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ประชาชนมิได้มีความสำคัญในฐานะของสิ่งที่ค่าประกันการคงอยู่หรือการล่มสลายของรัฐ ตรงกันข้ามสิ่งที่ค่าประกันการคงอยู่หรือการล่มสลายของรัฐในช่วงก่อนหน้านั้นคือ องค์พระมหากษัตริย์คงจะเห็นได้จากการที่ท่านเคยกล่าวไว้ในช่วงก่อนหน้านั้นว่า การคงอยู่ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นสิ่งที่ค่าประกัน การคงอยู่หรือการล่มสลายของชาติบ้านเมืองแบบเดียวกับที่สถาบันครอบครัว เป็นสิ่งที่ค่าประกันการคงอยู่หรือล่มสลายของสังคม²

การเปลี่ยนแปลงทางความคิดอีกประการหนึ่ง ที่มีอิทธิพลมาจากความตกต่ำทางเศรษฐกิจในครั้งนั้นและควรกล่าวถึงในตอนต่อไปของหัวข้อนี้ คือการตั้งปัญหาเกี่ยวกับอารยธรรมตะวันตก³ ว่าเป็นสิ่งที่งามเหมาะสมกับสังคมหรือไม่เพียงไร

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "ความมีความจนของประเทศ" ใน โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 1 หน้า 107-110

² กล่าวถึงไว้แล้วในบทที่ 1 ของวิทยานิพนธ์นี้

³ การตั้งปัญหาเกี่ยวกับอารยธรรมตะวันตกในหมู่ชนชั้นสูงไทยเริ่มต้นในสมัย ร.5 เมื่อทรงมีพระราชปรารภว่า อารยธรรมฝรั่งบางอย่างไม่เหมาะสมกับคนไทย เราควรใช้เฉพาะที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์เท่านั้น แต่ถึงอย่างไรก็ตามการตั้งปัญหาเกี่ยวกับอารยธรรมตะวันตกดังกล่าวจะไม่ลงมาถึงปัญหาการ เมืองจนถึงสมัย ร.6 อ้างถึงในสมบูรณสุขสำราญและคณะ วิวัฒนาการอุดมการณ์ของชาติไทย หน้า 117

เดิมเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียอมรับความสำคัญของอารยธรรมตะวันตกว่าเป็นสิ่งดีงามเหมาะสมเป็นแบบฉบับที่คนไทยยกย่องและจะต้องการเลียนแบบ ก็จะได้เห็นได้จากที่ท่านกล่าวชื่นชมความเจริญของเมืองไทย ภายหลังจากการปรับปรุงการคมนาคมขนส่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่า "ประเทศสยามในระหว่างเวลานี้กับ 50 ปีที่แล้วต่างกันไกล หากจะดูให้ดูกรุงเทพฯกับตำบลบ้านป่าเมืองคอน..."¹

เมื่อมาถึงยุคนี้ยุโรปและอเมริกาซึ่งเป็นต้นฉบับแห่งความเจริญที่คนไทยเคยยกย่องต้องประสบกับปัญหาความตกต่ำทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลทำให้ไทยต้องพลอยประสบปัญหาคงกล่าวไปด้วย ปัญหาความตกต่ำทางเศรษฐกิจจึงกล่าวเป็นสิ่งที่ไทยไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง ต้องรอคอยให้ยุโรปและอเมริกาซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในประเทศของตนได้เสียก่อน ไทยจึงจะแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในประเทศของไทยได้

ความตกต่ำทางเศรษฐกิจจึงกล่าวทำให้คนไทยต้องเผชิญกับความสับสนในการดำเนินชีวิต เพราะคนไทยต้องเปลี่ยนวิถีในการดำเนินชีวิตจากชีวิตเรียบง่ายสุขสบายแบบเก่ามาสู่ชีวิตที่เร่งรีบเพื่อแย่งชิงกันหาเงินในยุคเศรษฐกิจตกต่ำ² คนไทยไม่สามารถปรับตัวทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เนื่องจากความเชื่อถือแบบดั้งเดิม คือการนับถือกันด้วยอำนาจราชศักดิ์ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์วุฒมาแต่กำเนิดได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ความนิยมนับถือกันด้วยเงินตรา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเห็นว่าปัจจุบันคนกำลังตกเป็นทาสเงิน³

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "ทำไมเราต้องเรียนภาษาต่างประเทศ" ในบทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ หน้า 35-36

² เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "นิทานเรื่องพี่เสียม" ใน เศรษฐวิทยาและเกร็ดเฉพาะบางเรื่องของครูเทพ หน้า 44-57

³ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "หนีเสือปะจระเข้" "ความมีความจนของประเทศ" "ทำไมโจรผู้ร้ายจึงชุกชุม" "ระยะต่าง" และ "ต่อรอง" ใน โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 1 หน้า 107-110, 212-219, 127-134 และ 140-144

ซึ่งท่านได้แสดงความหวังไว้ว่าขออย่าให้คนไทยต้อง เป็นเช่นนั้นอีกเลย ¹

มูลเหตุของความสับสนในการคำนวณชีวิตดังกล่าวเกิดจากปัญหาความตกต่ำทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากความเจริญของการผลิตคราวละมาก ๆ (Mass Production) ซึ่งทำให้สามารถผลิตสินค้าออกมาได้คราวละมาก ๆ จนเกินกำลังที่จะต้องใช้ทำให้สินค้าล้นตลาด และก่อให้เกิดความตกต่ำทางเศรษฐกิจขึ้นในที่สุด ท่านได้กล่าวว่าหากมีคนป่ามาพบเห็นสภาพการณ์ดังกล่าวแล้วคนป่าก็คงได้มีโอกาสหัวเราะเยาะคนเมืองได้ ทั้งที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า "อารยชน... ตัวสู้หรือไม้ที่ทำให้มนุษย์เป็นวัตถุน่าชื่นและทำให้คนป่าหัวเราะเยาะอารยชนแล้วชี้หน้าว่า สมน้ำหน้า"²

การเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่มีต่ออารยชนตะวันตกดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีใจคนที่เชื่อมั่นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งจะเป็นสิ่งที่ดีงามและเหมาะสมตลอดไป แต่ท่านเป็นคนที่สามารถเปลี่ยนแปลงแนวความคิดของท่านไป ตามสถานการณ์แวดล้อม ซึ่งส่วนนี้จะ เป็นพื้นฐานรองรับการเปลี่ยนแปลงแนวทางความคิดทางการ เมืองที่เกิดขึ้นในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "มาตราจักราคาคน" ใน เรื่องเดียวกัน หน้า 144-153

² เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "ความค่าค่าแห่งเศรษฐกิจ" ใน บทประพันธ์ บวงเรื่องของครูเทพ หน้า 200-201 หรือที่คล้ายคลึงกันนี้ใน "ความเห็นเจ้าฉีกเรื่องสยามใหม่" ใน เรื่องเดียวกัน หน้า 131 และ ศษ. 42/13 รายงานการประชุมอุปราชและสมุทเทศาภิบาล พ.ศ. 2462

2. แนวความคิดที่มีต่อสภาพการณ์ทางการเมืองไทยในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

สภาพการณ์ทางการเมืองไทยในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ได้แสดงให้เห็นการเคลื่อนไหวของกระแสแนวคิด 2 กระแส ซึ่งปะทะและขัดแย้งกันเองในสังคมไทย ทั้งกระแสแนวคิดที่ต้องการรักษาระบอบเดิมไว้ และกระแสแนวคิดที่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบใหม่¹

คำอธิบายของกระแสแนวคิดหนึ่งมีอิทธิพลต่อคำอธิบายของอีกกระแสแนวคิดทั้งในแง่ของการตอบโต้กระแสแนวอื่น และการสร้างความชอบธรรมให้กระแสแนวคิดที่ตนสนับสนุนอยู่ เช่น

ในขณะที่กระแสแนวคิดที่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบใหม่ได้อธิบายว่า การปกครองในระบอบเก่าของไทยมีปัญหาทั้งในแง่ประสิทธิภาพและความชอบธรรมของระบอบ เนื่องจากก่อให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบระหว่างคนจนและคนรวย² ทั้งยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและปัญหาการคอร์รัปชันที่เกิดขึ้นในครั้งนั้นได้³ พร้อมทั้งได้แสดงความหวังไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองไปสู่ระบอบใหม่ จะนำความสุขสมบูรณ์มาให้ประชาชนมากขึ้น⁴ อาจทำให้เมืองไทยเจริญ

¹นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนระบอบการปกครองสยาม ระหว่าง พ.ศ. 2470-2480" บทที่ 4, 5 และ 7

²ร.7 รล. 19/1.9 หนังสือพิมพ์ลงเรื่องเศรษฐกิจและการเงินเมืองไทย

³เรื่องเดียวกัน และร.7 และ 19.1/1 หนังสือพิมพ์ลงข่าวเสียดสีหยาบชาคอชาราชการ

⁴"บันทึกว่าความเลื่อมซามและความเจริญของประเทศของกบฏ ร.ศ. 130" อ้างถึงใน อัจฉราพร กุฑุพิสมัย "กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษากรณีการปฏิรูปการปกครองและกลุ่มทหารใหม่" ภาคผนวก ก.

คัดเทียบอารยประเทศได้ เนื่องจากการฟังเสียงราษฎรทำให้การปกครองมีประสิทธิภาพมากขึ้น¹

ฝ่ายที่ต้องการรักษาระบอบเดิมไว้ได้แสดงความเห็นวิพากษ์วิจารณ์ว่า ความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองดังกล่าวเป็นความนิยมตามยุคสมัย (แฟชั่น) เป็นการตามหลังฝรั่ง โดยไม่พิจารณาว่าเป็นสิ่งที่เหมาะสมกับเมืองไทยหรือไม่² การปกครองในระบอบเดิมยังคงสร้างความสุขสมบูรณ์ให้ประชาชนได้ ทั้งยังนำประเทศไปสู่ความเจริญแบบอารยประเทศได้ เนื่องจากพระปรีชาสามารถและพระมหากรุณาธิคุณขององค์พระมหากษัตริย์ผู้เป็นศูนย์กลางของระบอบการปกครอง³

ในช่วงนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็เป็นผู้หนึ่งที่แสดงแนวความคิดของท่านออกมาเช่นกัน แนวความคิดทางการเมืองของท่านปรากฏอิทธิพลของกระแสความคิดทั้ง 2 กระแสปะปนอยู่ที่กระแสแนวคิดที่ต้องการรักษาระบอบเดิมไว้ และกระแสแนวคิดที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองไปสู่ระบอบใหม่ จึงจะเห็นได้จากการที่ท่านยังคงยอมรับความสำคัญของการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่ ในขณะที่เดียวกันท่านก็ยอมรับข้อดีของการปกครองระบอบอื่นพร้อมทั้งมองเห็นความเป็นไปของการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบใหม่ด้วย

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียอมรับว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังคงเป็นระบอบที่เหมาะสมกับเมืองไทยอยู่ กล่าวคือ เป็นระบอบปกครองที่เหมาะสมกับ

¹ เรื่องเดียวกัน ร.7 รล.191/1.9 หนังสือพิมพ์ลงข่าวเศรษฐกิจและการเงินเมืองไทย และร.6 น.20.6/3 ความเห็นเอกชนเรื่องความเจริญของประเทศสยาม

² ส.บ. 2.34/2 โอวาทของเสนาบดีกระทรวงธรรมการในวันฉัตรมงคล กุมภาพันธ์ 2470

³ เรื่องเดียวกัน ร.7 รล.6/3 รายงานการประชุมกรมการองคมนตรี 11 เมษายน 2470 และ ร.6 ก.1/12 ความเห็นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ เรื่องจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน 8 มิถุนายน 2455

"นิติธรรม" ของไทย สามารถสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้ชาติบ้านเมือง ทั้งยังสามารถ
 อำนวยความสุขสมบูรณ์ให้ประชาชนจนทำให้เมืองไทยได้ชื่อว่า "มุมโลกที่สวยงามที่สุด" ใน
 ยุคแห่งความปั่นป่วนวุ่นวายที่เกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1¹

แต่ถึงอย่างไรก็ตามแนวความคิดที่มีต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังคงกล่าว
 มาแล้ว ในส่วนหนึ่งมีลักษณะของการปรับตัวอยู่ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องความ
 สัมพันธระหว่างองค์พระมหากษัตริย์และประชาชน ท่านมีแนวความคิดว่า ในระบอบการ
 ปกครองที่มีความทันสมัยในเรื่องสิทธิและเสรีภาพนี้ พระมหากษัตริย์และประชาชนควรได้
 มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดไม่ควรมีกลุ่มหรือบุคคลใดมาขวางกั้นความสัมพันธ์ดังกล่าว
 ทั้งคำพูดของท่านในการประชุมกรรมการองคมนตรี เรื่องการถวายฎีกาควรออกเป็น
 กฎหมายหรือไม่ ท่านได้แสดงความเห็นว่า ไม่ควรออกเป็นกฎหมาย ถึงแม้เนื้อหาความ
 บางตอนว่า

ข้าพเจ้าเห็นว่าเรื่องนี้ไม่ควรออกเป็นกฎหมาย... การ
 ออกเป็นกฎหมายไม่เหมาะสมกับประเพณีคตินิยมอันดีของเรา ซึ่ง
 พระราชาธิบดีทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่พระราชกฤษฎีกา
 ถวายโดยทรงต่อพระองค์และเฉพาะพระองค์ ผู้อื่นซึ่งทรงแต่งตั้ง
 ให้ช่วยพระราชภาระทั้งหลาย และทรงแบ่งพระราชอำนาจ
 ลดหลั่นลงไปตามความจำเป็นแห่งหน้าที่... ก็ล้วนแต่พระองค์ทรง
 เลือกลงขึ้นทั้งสิ้น พระองค์จึงเป็นผู้รับผิดชอบในพระราชภาระ
 กิจทั้งหลายทรงต่อราษฎร ไม่มีผู้อื่นหรืออำนาจอื่นใด เช่นคณะ

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "อารยธรรมเก่ากับใหม่" "มาตราวิถึราชา
 คนอย่างเก่ากับอย่างใหม่" ใน โคลงกลอนของครูเทพ หน้า 135-153 กับ "คอรอง"
 และ "ฐานะของไทย" ใน โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 1 หน้า 140-144 กับ

เสนาบดีหรือปาเลียมেন্টจะแทรกแซงเข้ามาในระหว่างพระราชพิธีกับประชาราษฎร์ของพระองค์ก็เป็นอันขาด¹

แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างองค์พระมหากษัตริย์และประชาชนดังกล่าวมาแล้วนี้เปิดโอกาสให้องค์พระมหากษัตริย์และประชาชนได้ติดต่อกันโดยตรง โดยไม่ต้องผ่านบุคคลหรือหน่วยงานใด ๆ ประชาชนมีโอกาสได้ใกล้ชิดขององค์พระมหากษัตริย์ผู้เป็นศูนย์กลางของระบอบการปกครอง อันแสดงให้เห็นการยอมรับความสำคัญของประชาชนมากขึ้น² และแสดงให้เห็นการปรับตัวทางความคิดบางอย่างด้วย

การปรับตัวทางความคิดดังกล่าว น่าจะเป็นความจำเป็นของกระแสแนวคิดที่ก่อการรักษาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้ ก่อนหน้านั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยกล่าวว่าพระมหากษัตริย์คือ "เพื่อนที่ซื่อสัตย์" หรือ "คนรับใช้" ประชาชน³ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิชิตปภักษ์โลกประชานารถ และพระองค์เจ้าธานีนิวัติโกทรังกล่าวว่า พระมหากษัตริย์ไทยมิได้ปกครองบ้านเมืองโดยลำพังพระราชฤทัยและ

¹ร.7 รล. 6/13 รายงานการประชุมกรรมการองคมนตรี ข้อเสนอถึงกล่าว ภายหลังได้รับการรับรองเป็นข้อยุติของการประชุมในหัวข้อดังกล่าวเป็นที่น่าสังเกตว่า ส่วนหนึ่งของความคิดเห็นที่สนับสนุนต่างก็มีความเห็นว่าการมีกฎหมายควบคุมการถวายฎีกา "มองไม่เห็นคุณค่าที่จะเกิดแก่พระเจ้าแผ่นดิน" เช่น ความคิดเห็นของพระยาโกมารกุลมนตรี เป็นต้น

²แนวความคิดทางการเมืองดังกล่าวสอดคล้องกับแนวความคิดเรื่องวิธีการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่ยอมรับความสำคัญของประชาชนมากขึ้นด้วย

³กล่าวถึงไว้แล้วในหน้า 24-25 ของวิทยานิพนธ์นี้

อยู่เหนือกฎหมายบ้านเมือง แต่ได้ทรงจัดการปกครองตามกฎหมายโดยพระมหากษัตริย์คุณ
ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของประชาชนเป็นสำคัญ¹ ปัญหาการเสื่อมความนิยมในการปกครอง
ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งเป็นที่ทราบกันอย่างแพร่หลายในขณะนั้น น่าจะเป็นเหตุผล
ส่วนหนึ่งของการแสวงหาคำอธิบายที่สามารถสร้างความชอบธรรมให้ระบอบ เพื่อยืดอกอายุ
ของระบอบดังกล่าวออกไปอีกสักระยะเวลาหนึ่งด้วย

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็น่าจะเป็นอีกบุคคลหนึ่งที่ตระหนักดีว่า เวลาของ
ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำลังจะสิ้นสุดลง งานเขียนของท่านในช่วงนี้จึงปรากฏ
ความหวาดหวั่นต่อระยะเวลาการสิ้นสุดของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่ด้วย ทั้ง
เนื้อความบางตอนว่า

สยามเมื่อดึงลับลิ้นรอก	โภยภัย
เมืองสงบคนสงบเคือง	ขุนไร
ขึ้นชื่อแหล่งสุขใน	โลกรอบ
เราอยู่ระยะนี้	อีกนาน และฤา?
คือสิทธิการครอบบ้าน	ครองเมือง
ราษฎรมอบพระจอมปราบ	หมกดวน ²

พร้อม ๆ กับการแสดงความกังวลต่อระยะเวลาการสิ้นสุดของระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ดังกล่าว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า
ระบอบการปกครองทุกระบอบต้องมีความเปลี่ยนแปลงไปตามชั้นตอนโดยไม่มีสิ่งใดมา
หยุดยั้งได้ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยอาจมีวันสิ้นสุดและเปลี่ยนแปลงไปเป็น

¹ สบ. 2.34/2 โฉวาทของเสนาบดีกระทรวงธรรมการในวันฉัตรมงคล
กุมภาพันธ์ 2470 และ ร.6 ก.1/12 ความเห็นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ
เรื่องจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน 8 มิย. 2455

² เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "ระยะทาง ๆ" ใน โคลงกลอนของครูเทพ

อย่างอื่นได้ในวันใดวันหนึ่ง เนื่องจากไม่อาจต้านทานการแพร่กระจายของแนวความคิดทางการเมืองอื่น ๆ ที่มาจากตะวันตกได้¹

ส่วนแนวความคิดที่มีต่อระบอบการปกครองอื่น ๆ เช่น ระบอบรัฐธรรมนูญของอังกฤษนั้นท่านก็ยอมรับว่าส่วนหนึ่งของความเจริญของอังกฤษเกิดจากการมีการปกครองในระบอบนี้ซึ่งไทยอาจนำมาใช้ได้เมื่อประชาชนมีการศึกษาคืบ² ส่วนการปกครองในระบอบสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์นั้น แม้อาจจะยังคงเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ในยุคของท่านแต่อาจเป็นไปได้ในอนาคตเมื่อสภาพการณ์ทางการเมืองเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากท่านมีความเห็นว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดของลัทธิการเมืองทุกลัทธิ คือ ความสุขสมบูรณ์ของประชาชน³

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวแล้วนี้ ทำให้ได้ข้อสรุปว่า แม้ว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะยังคงยอมรับว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังเป็นระบอบการปกครองที่เหมาะสมกับเมืองไทยอยู่ก็ตาม ทศนะของท่านที่มีต่อการปกครองในระบอบดังกล่าวก็มีลักษณะปรับตัวเป็นอย่างมาก ท่านมีความเห็นว่ารบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อาจสิ้นสุดลงได้ในวันใดวันหนึ่ง เนื่องจากไม่อาจต้านทานการเคลื่อนไหวของกระแสแนวคิดที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองที่มาจากตะวันตกได้ ความสุขสมบูรณ์ของประชาชนเป็นสิ่งที่ได้รับการกล่าวถึงในฐานะจุดมุ่งหมายสำคัญของการปกครอง ท่านยอมรับระบอบใด ๆ ก็ได้ที่สามารถสร้างความสุขสมบูรณ์ให้ประชาชนได้ อันแสดงให้เห็นแนวความคิดที่ยอมรับความสำคัญของประชาชนมากขึ้น

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "ระยะต่าง ๆ" ใน โคลงกลอนของครูเทพ หน้า 129-134

² เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "อึ้งย้ง" ใน โคลงกลอนของครูเทพเล่ม 1 หน้า 121-122

³ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "ระยะต่าง ๆ" ใน เรื่องเดียวกัน หน้า 132-134

แนวความคิดดังกล่าว สอดคล้องกับแนวความคิดในข้อเสนอวิธีการแก้ไข ปัญหาเศรษฐกิจที่ยอมรับความสำคัญของประชาชนมากขึ้น ถึงขนาดกล่าวว่า ประชาชน คือสิ่งที่ค่าประกัน การดำรงอยู่หรือการล่มสลายของรัฐ

แนวความคิดดังกล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นการปรับตัวทางความคิดทางการเมือง ที่จะ เป็นพื้นฐานในการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมืองจากระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ ที่จะแสดงออกอย่างชัดเจนในช่วง หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

3. ทัศนะที่มีต่อการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ

การแสดงแนวความคิดเกี่ยวกับระบอบรัฐธรรมนูญของเจ้าพระยา ธรรมศักดิ์มนตรี ปรากฏชัดเจนภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทัศนะ ที่มีต่อการปกครองในระบอบใหม่ แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมือง ของท่าน เมื่อท่านอธิบายว่าการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญเป็นสิ่งที่ "ดีกว่า" การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะเป็นระบอบการปกครองที่ให้ความเสมอภาคได้มากกว่า ถึงแม้เนื้อความบางตอนว่า

การปกครองด้วยกฎหมายเป็นกฎให้ความเสมอภาคทั่วหน้า ดีกว่า การปกครองตามใจคน ข้าพเจ้าเห็นว่า การปกครองระบอบ รัฐธรรมนูญย่อมดีกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แน่ ๆ "ของ รัฐธรรมนูญจึงมีคสามเจริญ" ทุกคนร้องสวนขึ้นว่า "ขอรัฐธรรมนูญ จึงเจริญ"...¹

ในบางครั้งการแสดงแนวคิดทางการเมืองของท่านในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นการให้คำอธิบายใหม่สำหรับสิ่งเก่าที่ท่านเคยกล่าวถึง ไปแล้ว อันแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมืองของตัวท่านเอง เช่น

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 6 (พระนคร : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วิคส์เวซ, 2480) หน้า 280

ในช่วงที่ไทยยังคงมีการปกครองโดยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังคงรับราชการอยู่นั้น ท่านได้กล่าวว่า บ้านเมืองเจริญขึ้นได้ ด้วยพระราชกรณียกิจขององค์พระมหากษัตริย์ไทย นับตั้งแต่พระนเรศวรมหาราช จนถึงพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสิ่งที่ควรได้รับการยกย่องเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากท้องทุ่งผ้าพันอุปสรรคต่าง ๆ เป็นจำนวนมากกว่าจะทำการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินสำเร็จ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ยกย่องพระองค์ท่านว่าเป็น "อัจฉริยบุคคลจริงๆ"¹

ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 พระราชกรณียกิจเพียงประการเดียวที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียกย่อง คือ การพระราชทานรัฐธรรมนูญของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนพระราชกรณียกิจอื่น ๆ นั้น มิได้รับการกล่าวถึงในลักษณะเดิมอีกต่อไป นอกจากนั้นท่านยังกล่าวด้วยว่า การสืบต่อราชสมบัติในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อาจนำปัญหาไปสู่ระบอบการปกครองได้ เพราะต้องฝากชะตากรรมของชาติบ้านเมืองไว้ในมือขององค์พระมหากษัตริย์เพียงองค์เดียว ปัญหาการสืบราชสมบัติดังกล่าว ได้กลายเป็นสาเหตุหนึ่ง ของความจำเป็นในการเปลี่ยนระบอบการปกครอง คังงานเขียนของท่านว่า "สมัยใดที่พระเจ้าแผ่นดินที่บ้านเมืองก็เป็นสุขเจริญ สมัยใดที่พระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมืองก็ระส่ำระสายเลื่อม เราจึงได้เปลี่ยนจากรบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ"²

ทัศนะที่มีต่อการแก้ไข้ปัญหาเศรษฐกิจโดยใช้นโยบายดุลยภาพและตั้งงบประมาณในสมัยรัชกาลที่ 7 ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นไปในแง่เห็นด้วยและสร้าง ความชอบธรรมให้วิธีการดังกล่าว ด้วยการอธิบายว่า การ

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "ราชสกุล" ใน บทประพันธ์บาง เรื่องของครูเทพ หน้า 56 กับอีกส่วนหนึ่งที่กล่าวไว้แล้วในหน้า 21-34 ของวิทยานิพนธ์

² เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 4 (พระนคร : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วิคังเวช, 2479) หน้า 145

คุณภาพซึ่งทำให้ข้าราชการบางส่วนต้องออกจากราชการ ไปนั้น เป็นการกระทำที่ถูกต้อง
 ตามหลักเกณฑ์แล้ว เพราะได้พระราชทานบำเหน็จบำนาญตามพระราชบัญญัติบำเหน็จ
 บำนาญทุกประการ วิธีการดังกล่าวเป็นวิธีการที่สามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจได้ เป็น
 บุญของชาติบ้านเมืองที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงขึ้นครองราชสมบัติ
 ในช่วงนั้นและได้ทรงเลือกวิธีการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจแบบดังกล่าว¹

แต่ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ทักษะดังกล่าวเปลี่ยน
 แปลงไป การแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจด้วยวิธีการดังกล่าวนอกจากจะไม่สามารถแก้ไข
 ปัญหาได้แล้ว ยังเป็นสาเหตุหนึ่งของความจำเป็นที่ต้องเปลี่ยนแปลงระบอบการ
 ปกครองด้วย ดังถ้อยคำบางตอนในงานเขียนของท่านว่า

งบประมาณ	แผ่นดิน	นิคคูล
วาจวน	คุณภาพ	สู่สว่าง
กุลชน	กุลคน	ปณปีฬาลง
ไทยเท	วรราชยาง	เซาอุมชู
บันกาล	เปลี่ยนการ	ปกครอง
สนองรัฐ	ชุกรมณู	หนนถุ
ไทยรัฐ	รุงเรื่อง	เฟื่องฟู
กูร้าว	นฤมิตร	ฤทธิเรื่อง ²

ในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ท่านได้กล่าวถึงระบอบ
 สมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่าเป็นระบอบที่เหมาะสมกับนิติธรรมของไทย เมืองไทยเจริญ
 ขึ้นได้ด้วยพระราชาธิบดีกษัตริย์ขององค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงเห็นการณ์ไกลกว่าคนทั้งหลาย
 ราชนครได้รับความสุขสมบูรณ์ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ จนเป็นที่ว่าลือไปทั่วโลกว่าเมือง
 ไทยเป็น "มมโลกที่สุขที่สุด"³

¹อ้างถึงในหน้า 82-83 ของวิทยานิพนธ์นี้

²เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "โคลงกลอนของครูเทพ" ใน บทประพันธ์
บางเรื่องของครูเทพ หน้า 96

³อ้างถึงในหน้า 89-90 ของวิทยานิพนธ์นี้

แต่ในว่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ท่านกลับกล่าวว่าการปกครอง
ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นำมาสู่ปัญหาการเอารัดเอาเปรียบกันในสังคม ในขณะที่
การปกครองในระบบรัฐธรรมนูญนำมาสู่การ "เฉลี่ยสุข" ให้แก่กันระหว่างคนรวย
และคนจน ดังถ้อยคำบางตอนว่า

"แต่ก่อนนั้นคนมั่งมีกินแรงคนจน การปกครองยังมีคำว่า
"เสวยราษฎร" และ "กินเมือง" เป็นพะยานอยู่ คือการเฉลี่ยสุข
ความทุกข์ของชน ซึ่งเรียกลงเป็น ท่านาบนหลังคน แต่เดี๋ยวนี้คนจน
ใ้ความแข็งแรงคนมั่งมี ทั้งคนมีคนจนเฉลี่ยสุขให้กันและกัน เพราะเรา
เข้าถึงความเจริญที่มนุษย์คือ สวรรวมเป็นใหญ่แล้ว¹

สิ่งทั้งข้อสังเกตเอาไว้ในที่นี้ควยว่าทัศนะของท่านที่ต่อการปกครองในระบบ
ใหม่ดังกล่าวมาแล้ว สอดคล้องกับแนวความคิดของยุคสมัยที่แพร่หลายอยู่ในขณะนั้นควย
เช่น ในประกาศคณะราษฎรฉบับที่ 1 ได้หยิบยกปัญหาเศรษฐกิจเป็นมูลเหตุของความ
จำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง และได้กล่าวหาการเอารัดเอาเปรียบ
กันของการปกครองในระบบเก่าว่าเป็นการ "ท่านาบนหลังคน" เช่นกัน²

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 6 หน้า 248-249
ตัวเน้นโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

² "ประกาศคณะราษฎรฉบับที่ 1" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัชฎิยา
กรรณสุต เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477 หน้า 209-212

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น ได้มีความขัดแย้ง
ในการปฏิบัติราชการบางอย่างระหว่างตัวท่านและรัชกาลที่ 6 ควย เนื่องจาก
ท่านมิได้ให้การสนับสนุนพระบรมราโชบายเกี่ยวกับกิจการเสื่อป่าอย่างแข็งขัน
เช่นที่เคยปฏิบัติมา อ้างถึงใน พระยาไพศาลศิลปสาคร, รายงานลูกเสื่อแห่งสยาม ฉบับที่ 2
(พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2465) และ บุภาพร เจือจินดา. "เสื่อป่า : โครงสร้าง
ขององค์กรและบทบาททางการเมือง" วิทยานพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528 หน้า 162-170.

4. แนวความคิดที่มีต่อสภาพการณ์ทางการเมืองไทยในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เกิดขึ้นใ้ก้ด้วยการประนีประนอมระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และกลุ่มขุนนางในระบบเก่ากับคณะราษฎรผู้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นระบอบใหม่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะพระราชทานรัฐธรรมนูญก่อนแล้ว และทรงยอมรับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองด้วยทรงเกรงการแทรกแซงจากต่างชาติ การแต่งตั้งบุคคลเข้าดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในคณะรัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นไปโดยอาศัยหลักการประนีประนอมและการเลือกสรรบุคคลจากทั้งสองฝ่ายเข้ามาทำงานร่วมกัน¹

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การประนีประนอมดังกล่าวมาแล้วเป็นสิ่งที่กระทำได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น เหตุการณ์ทางการเมืองที่สำคัญ 3 เหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน และแสดงให้เห็นความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นในการปกครองระบอบใหม่ด้วย นับตั้งแต่ความขัดแย้งเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของหลวงประดิษฐมนูธรรม (นายปรีดี พนมยงค์) ซึ่งเกิดขึ้นในเดือนมีนาคม 2475-เมษายน 2476 เหตุการณ์ผู้รับในกบฏบวรเดชในเดือนตุลาคม 2476 และการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเกิดขึ้นในเดือนมีนาคม 2477

ความสำคัญของความขัดแย้งเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของนายปรีดี พนมยงค์ น่าจะอยู่ที่การมีได้จำกัดวงของความขัดแย้งอยู่ในกลุ่มคณะราษฎรผู้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ได้ขยายมาสู่ความขัดแย้งทางการเมืองในขอบเขตที่กว้างกว่าด้วย ได้มีสมุคปกเหลือง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ออกมาโจมตีข้อเสนอในเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของนายปรีดีว่า มีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์

¹ เควติก มอแรล และ ริชาร์ด โคนอร์ ชีวประวัติทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ แปลโดย ศรีนยา บำรุงพงศ์ (เอกสารวิชาการจัดพิมพ์ โดยฝ่ายวิชาการ คณะกรรมการเตรียมงานสัปดาห์รำลึก ปรีดี พนมยงค์ 2527) หน้า 10-12

การประกาศใช้พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์พุทธศักราช 2476 มีผลกระทบจากปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ และมีจุดมุ่งหมายเฉพาะอยู่ที่ตัวนายปรีดี พนมยงค์¹ การเดินทางออกนอกประเทศของนายปรีดี พนมยงค์ ในกลางเดือนเมษายน 2476, การลาออกของ 4 ทหารเสือ² ในกลางเดือนมิถุนายน 2476, รัฐประหาร 20 มิ.ย. 2476 ภายใต้การนำของพระยาพหลพลพยุหเสนา การเชิญตัวนายปรีดี พนมยงค์ กลับประเทศ และให้เข้าร่วมรัฐบาลอีกครั้งหนึ่งในเดือนสิงหาคม 2475 ทั้งหมดนี้ได้กลายเป็นสาเหตุของการเกิดบวรเคชในกลางเดือนตุลาคม 2476

กบฏบวรเคช ซึ่งเกิดขึ้นในเดือนตุลาคม 2476 เป็นตัวกลางชี้ให้เห็นความไม่มั่นคงของระบอบใหม่ เหตุการณ์การสู้รบระหว่างฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายกบฏทั้งโดยการใช้กำลังและการใช้การโฆษณาทางการเมือง แสดงให้เห็นความกำกวมของการได้รับการสนับสนุนจากประชาชน เนื่องจากทั้ง 2 ฝ่ายต่างก็ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนเหมือนกันนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้ทำการศึกษาเหตุการณ์กบฏดังกล่าว และได้ให้ข้อสรุปไว้ว่า เป็นเหตุการณ์กบฏเหตุการณ์แรกและเหตุการณ์เดียวที่ทหาร (ฝ่ายรัฐบาล) ร่วมมือกับประชาชนต่อสู้กับทหาร (ฝ่ายกบฏ) ที่ร่วมมือกับประชาชน³

การปราบปรามของรัฐบาลต่อฝ่ายตรงกันข้ามในระยะเวลาต่อมาจากนี้ไป ได้ใช้วิธีการรุนแรง นับตั้งแต่การจัดตั้งศาลพิเศษ เพื่อพิจารณาโทษผู้ก่อการกบฏบวรเคช

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 12-15

² หมายถึง นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา นายพันเอก พระยาทรงสุรเดช นายพันเอก พระยาฤทธิอัคเนย์ และพันโท พระประศาสน์พิทยายุทธ

³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ "กบฏบวรเคช : การเมืองของประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ของการเมือง" ธรรมศาสตร์ 13 (มีนาคม 2527) หน้า 94

ในปลายเดือนตุลาคม 2476¹ การประกาศพระราชบัญญัติป้องกันและรักษารัฐธรรมนูญ
ในต้นเดือนพฤศจิกายน 2476

การจัดตั้งศาลพิเศษและการประกาศใช้พระราชบัญญัติป้องกันและรักษา
รัฐธรรมนูญในครั้งนั้น ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของรัฐบาลเป็นอย่างมาก
และได้กลายเป็นสาเหตุหนึ่งของการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระ
ปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในต้นเดือน มีนาคม 2477

เหตุการณ์ทางการเมืองตึงเครียดเกิดขึ้นในช่วงที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียัง
คงทำงานร่วมกับรัฐบาลอยู่ท่านจึงมีโอกาสรับรู้เรื่องราวตึงเครียดภายใน
เมืองจากท่านเป็นบุคคลหนึ่งในคณะรัฐบาล ความขัดแย้งทางการเมืองตึงเครียดน่าจะส่ง
ผลกระทบต่อสภาพทางการเมืองของตัวท่านด้วย

ทั้งนี้จะได้เห็นได้จากความผันผวนในชีวิตราชการของตัวท่านเอง ที่ต้องสลับเปลี่ยน
ตำแหน่งไปมาระหว่างตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ และประธานสภา

¹ ภูธร ภูมะธน "ศาลพิเศษ พ.ศ. 2476, พ.ศ. 2478 และ พ.ศ. 2481"
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2521.

ผู้แทนราษฎรในระหว่างเดือนธันวาคม 2475 - เดือนกุมภาพันธ์ 2476¹ และต้องออกจากราชการไปในเดือนกุมภาพันธ์ปีเดียวกันนั่นเอง

งานเขียนของท่านที่ปรากฏในช่วงหลังจากนี้ไป สะท้อนให้เห็นแนวความคิดที่มีต่อเหตุการณ์ทางการเมืองในช่วงนั้น ตลอดจนแสดงอารมณ์และความรู้สึกที่มีต่อความผันผวนในชีวิตราชการของตัวท่านเอง

งานเขียนในส่วนที่แสดงอารมณ์และความรู้สึกนั้นได้กล่าวถึง กิจกรรมของมนุษย์ในแต่ละวัยนับตั้งแต่วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว จนถึงวัยชรา ซึ่งท่านมีความเห็นว่ามนุษย์ในวัยชรามีค่าน้อยที่สุด ท่านกล่าวถึงความไม่เที่ยงแท้ในชีวิตมนุษย์ การไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดเพื่อมิให้มีความทุกข์กับการเปลี่ยนแปลงในชีวิตมากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่กล่าวว่า ชีวิตของมนุษย์เปรียบเสมือนตัวละครที่ท่องลับเปลี่ยนออกมาแสดงบทบาทของคนบนเวทีวันนี้ แลแสดงเป็นตัวนี้ วันรุ่งขึ้นอาจแสดงเป็นอีกตัวหนึ่งก็ได้ อารมณ์

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีดำรงตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรในระหว่างเดือนมิถุนายน 2475 - กันยายน 2475 หลังจากนั้นท่านได้ดำรงตำแหน่งประธานกรรมการศึกษา ประธานสภาศึกษา และ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการระหว่างเดือนกรกฎาคม 2475 ถึงเดือนธันวาคม 2476 หลังจากนั้นกลับไปดำรงตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรอีกในเดือนธันวาคม 2475 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2476

และความรู้สึกดังกล่าวย่อมเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์โดยตรงกับตัวท่านเองซึ่งเพิ่งหมดบทบาท
ในคณะรัฐบาลไปเมื่อไม่นานมานี้

ในส่วนที่เป็นการแสดงความคิดเห็นต่อเหตุการณ์ทางการเมืองในช่วงนั้นเป็น
ทัศนะที่มีต่อการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ระบบรัฐธรรมนูญและระบบ
คอมมิวนิสต์

1 แนวความคิดดังกล่าวเกิดจากการที่ความงานเขียนของท่าน 4 เรื่องคือ
ละครโรงใหญ่ แม่เมฆคำยังแลชอบน้ำเงิน เทียมชรา และคลื่นแห่งสังสารวัฏ ใน
โคลงกลอนของครูเทพ หน้า 1-4, 19, 45-46 และ 196-198

ชลธิรา สักยวัฒนา (กลัคค้อย) ได้ทำการศึกษาแนวความคิดของท่านที่ปรากฏ
ในงานเขียนเรื่อง แม่เมฆคำยังแลชอบน้ำเงิน โดยอาศัยการตีความในแง่สัญลักษณ์
และได้ให้ข้อสรุปว่า งานเขียนเรื่องดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความทุกข์โศกอย่างแสน
สาหัสในชีวิต พร้อมทั้งการปลุกปลอบใจตนเองอย่างสุดความสามารถเนื่องจากความ
ผันผวนในชีวิตราชการก่อนหน้านั้นและการกระห่มกระเทือนจิตใจ เนื่องจากการสละ
ราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 อ่างถึงใน ชลธิรา กลัคค้อย วรรณกรรมคำสอนของครูเทพ
ในครูเทพ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิชเชต, 2518) หน้า 55-63

ผู้วิจัยยอมรับการตีความดังกล่าว เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับความทุกข์โศก
เนื่องจากความผันผวนในชีวิตราชการเท่านั้น เพราะการยอมรับว่าเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรีมีความกระห่มกระเทือนจิตใจเนื่องจากการสละราชสมบัติของรัชกาล
ที่ 7 คว้ย ก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างสำคัญต่อการทำความเข้าใจแนวความคิดและ
บทบาทของท่านในช่วงหลังจากนี้ไป เพราะหลังจากนี้ท่านได้แต่งแบบเรียนออกมา
สนับสนุนการปกครองในระบบใหม่ ทั้งยังแสดงแนวความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ระบบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์เอาไว้เป็นอันมาก นอกจากนี้ งานเขียนชิ้นดังกล่าวยังเขียนขึ้น
ในเดือนมกราคม 2477 ก่อนการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 ซึ่งเกิดขึ้นในเดือน
มีนาคม 2477 ถึง 2 เดือนอีกคว้ย

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้แสดงความคิดเห็นวิพากษ์ระบอบคอมมิวนิสต์ว่าเป็นระบอบการปกครองที่ยังเป็นไปไม่ได้ในยุคสมัยของท่าน ถึงเนื้อความบางตอนในงานเขียนของท่านว่า

Communism เป็นการนำผู้คนมาทำกันใหญ่ จะลู่โลก
ศรีอารีย์ในทันใด ไขว้ปฏิบัติกิจกรรม รวมทุน รวมแรง รวมงาน
รวมสถานที่จัด รัฐระดม ถือเกณฑ์รวบรวมโลกโลกอุคม เล็กนิยม
ชนชั้นวรรณะเขาเรา¹

ส่วนแนวความคิดที่มีต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น คือ ความคิดเห็นที่ว่า เป็นระบอบการปกครองที่เก่าแก่ที่สุด อำนาจในการปกครองอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ผู้เป็นศูนย์กลางของระบอบปกครองเพียงพระองค์เดียว ความเจริญหรือความเสื่อมของชาติบ้านเมืองจึงขึ้นอยู่กับความประพฤติขององค์พระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ท่านมีความเห็นว่า ระบอบดังกล่าว "จะเอาแน่หาได้ไม่เรียกกันว่า ดีเลือก (องค์พระมหากษัตริย์) ไม่ใช่คนเลือก"²

ส่วนระบอบรัฐธรรมนูญนั้นเป็นระบอบที่คนส่วนใหญ่ได้มีส่วนร่วมในการปกครอง ราษฎรทำการปกครองเพื่อประโยชน์ของราษฎรเอง ระบอบนี้อาจมีปัญหาคือ เนื่องจาก การแบ่งกันเป็นพรรคการเมือง และมีการคำนึงถึงผลประโยชน์ของพรรคมากกว่าผลประโยชน์ของชาติบ้านเมือง³

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้แสดงแนวความคิดที่จะชักจูงปัญหาที่เกิดจากการปกครองทั้งสองระบอบ ด้วยการเสนอให้มีความร่วมมือปรองคองกันระหว่างผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครอง ดังที่ท่านได้กล่าวว่า

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "โคลงกลอนของครูเทพ" ใน บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ หน้า 191-192

² เรื่องเดียวกัน หน้า 193 ถ้อยคำในวงเล็บเป็นของผู้วิจัย

³ พึงตั้งข้อสังเกตเอาไว้ในที่นี้ด้วยว่า ปัญหาของระบอบรัฐธรรมนูญในแนวความคิดของท่าน เป็นสิ่งที่สัมพันธ์สอดคล้องกับเหตุการณ์ทางการเมืองในช่วงนั้นด้วย

Corporate State
 ฝั่งโดยศัพท์รับว่าสามัคคี
 แม่ผูกครองลงครองกับ
 ว่าหุ่นหนาหากันมึงขวัญเวียง
 อันว่าคอบโปเรสเทศนี้
 รัฐบาลกาเวนหาพากรไล

ผู้สำเร็จกิจพิเศษประเสริฐศรี
 เป็นคุณงามความดีที่พอเพียง
 ผู้ใคร่รักปกครอง เป็นของเที่ยง
 หวังจะเคียงส่วนรวมรวมกันไป
 แม้มืออกคาศึกก็มีใจ
 ตามแผนผังตั้ง ไวให้ชอบที่¹

ทัศนะที่มีต่อระบอบคอมมิวนิสต์และการเรียกร้องให้มีความร่วมมือปรองคองกันระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองดังกล่าวมาแล้ว น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับความขัดแย้งทางการเมือง ในกฎบัตร เศษและข้อขัดแย้งในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นก่อนหน้านั้น

ข้อเสนอดังกล่าวเป็นไปโดยการพิจารณา ความสัมพันธ์ของเนื้อหาของงานเขียนผนวกเข้ากับระยะเวลาที่งานเขียนชิ้นนี้ปรากฏกับเหตุการณ์ขัดแย้งทางการเมืองสำคัญทั้งสองดังกล่าว ซึ่งเกิดขึ้นในเดือนเมษายน และตุลาคม 2476 กับระยะเวลาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแสดงความคิดเห็นผ่านงานเขียนของท่านใน พ.ศ. 2477 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ไม่ห่างกันนัก

การแสดงความคิดเห็นว่า ระบอบคอมมิวนิสต์ยังเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ในสังคมไทย น่าจะเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งถูกพิจารณาว่า เลียนแบบมาจากเลนิน และทำให้นายปรีดีถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์

ส่วนการเรียกร้องให้มีความร่วมมือปรองคองกันระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง น่าจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเหตุการณ์สู้รบในกฎบัตร เศษ ซึ่งส่วนหนึ่งถูกพิจารณาว่า เป็นความขัดแย้งทางอุดมการณ์ระหว่างผู้สนับสนุนระบอบเก่าและระบอบใหม่ด้วย ทั้งนี้การเรียกร้องให้ร่วมมือและ ปองคองกันเสียอาจเป็นการชจัดปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตได้

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "โคลงกลอนของครูเทพ" ใน บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ หน้า 191-192

การที่ผู้วิจัยมิได้เสนอว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนอทางออกของปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นในการปกครองระบอบใหม่ เป็นการเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นสิ่งคมนิยม Corporate State นั้น นอกจากเป็นไปได้โดยการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาของงานเขียนกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวมาแล้วในอีกส่วนหนึ่ง เป็นไปโดยการพิจารณาเนื้อหาของงานเขียนขึ้นดังกล่าว ผนวกเข้ากับแนวความคิดเรื่องชาวนาของท่านประกอบด้วย กล่าวคือ

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้แสดงความคิดเห็นเรื่องชาวนาไว้ว่า ชาวนาเป็นกระดูกสันหลังของประเทศ ที่นำรายได้จากการขายข้าวมาสู่ประเทศเป็นจำนวนมากมาย แต่ชาวนามิได้มีความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย เนื่องจากขาดการศึกษา และชอบทำบุญสุนทาน ท่านได้เสนอให้รัฐแก้ไขปัญหชาวนาคด้วยการขยายการศึกษาให้กว้างขวางขึ้น พร้อมทั้งแสดงความเห็นต่อความยากลำบากในชีวิตของชาวนาว่า เป็นสิ่งที่ "โทษโคไปโทษ โทษกรรม" อีกด้วย²

จะเห็นได้ว่า แนวความคิดที่เกี่ยวกับชาวนาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นไปในแง่การเรียกร้องให้มีการปรับปรุงการศึกษาและแสดงความเห็นใจต่อชะตากรรมของชาวนาเท่านั้น ข้อเสนอวิธีแก้ไขปัญหชาวนามิได้มีนัยบ่งชี้เรียกร้องให้มี

มีผู้เสนอไว้บ้างแล้ว เช่นชัยสิริ สมุทวนิช "โลกทัศน์ทางการเมืองในวรรณกรรมของครูเทพ" ใน ครูเทพ หน้า 189-241

มีข้อสังเกตว่า ส่วนหนึ่งของแนวความคิดที่ชัยสิริเสนอ เกิดจากการตีความงานเขียนเรื่อง โคลงกลอนของครูเทพ เช่นเดียวกัน ซึ่งเนื้อความบางส่วนมิได้มีนัยบ่งชี้ถึงการเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นระบอบสังคมนิยม คือส่วนที่ว่า "อันว่าคอไปเรสเทศนี้ แม้คิมอกคราชักมีได้" แม้ว่า คอไปเรสเทศจะจัดเป็นรูปแบบหนึ่งของสังคมนิยมได้ก็ตาม

² เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "กระดูกสันหลัง" ใน โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 2 หน้า 120-121

การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นสังคมนิยมหรือระบอบอื่นใด เพื่อให้การจักรวรรค
ทรัพยากร เป็นไปอย่างยุติธรรมขึ้นแต่อย่างใด

นอกจากนี้งานเขียนเรื่องโคลงกลอนของครูเทมมีเนื้อความตอนหนึ่งว่า
"อันว่า คอโปเรสเทห์นี้ แม้มอกคราซิกมีได้ รัฐบาลก้าวหน้าพาครไร ตามแผนผัง
ตั้งไว้ให้ชอบที" ¹ จะเห็นได้ว่าเป็นการเรียกร่องให้มี "คอโปเรสเทห์" ขึ้นใน
"คิมอกคราซิก" ไม่ใช่เป็นการเรียกร่องให้เปลี่ยนจาก "คิมอกคราซิก" เป็น "คอ
โปเรสเทห์" นอกจากนี้เนื้อความก่อนหน้านั้นยังมีการเรียกร่องให้ "ผู้ปกครอง
ลงครองกับ ผู้ได้รับปกครอง เป็นของเพียง ว่าหันหน้าหากันมีงขวัญเวียงห้วงผะเคียง
ส่วนรวมร่วมกันไป" ² ความหมายของ "คอโปเรสเทห์" ในที่นี้จึงน่าจะเป็นความหมาย
"เฉพาะ" เป็นแต่เพียงการเรียกร่องให้ผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองมีความร่วมมือ
ปรองคองกันเท่านั้น มิใช่การเรียกร่องให้มีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็น
ระบอบใหม่ไปเสียเลย แม้ว่าความหมายโดยทั่วไปของ "คอโปเรสเทห์" จะจักเป็น
สังคมนิยมรูปแบบหนึ่งได้ก็ตาม

แนวความคิดและบทบาทของท่านในช่วงหลังจากนี้ไป ก็ยังคงสนับสนุนการ
ปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญอยู่ ทั้งในแง่ของการเขียนแบบเรียนและบทความไปลง
ตามหน้าหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ซึ่งเรื่องนี้จะได้อธิบายถึงในตอนต่อจากนี้ไป ¹

ข. แนวความคิดทางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์
มนตรียังคงมีแนวความคิดว่า การศึกษาคือ การพัฒนาผู้เรียนทั้งในค่านสติปัญญา
พลานามัย และจริยธรรมอยู่เช่นเดิม ในการวางแผนการศึกษาชาติ พุทธศักราช
2475 ซึ่งท่านได้มีบทบาทสำคัญในการร่างด้วยผู้หนึ่งได้กล่าวว่า การศึกษาคือ การ

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "โคลงกลอนของครูเทม" ใน บทประพันธ์บางเรื่อง
ของครูเทม หน้า 191-192

² เรื่องเดียวกัน

ฝึกหัดผู้เรียนทั้งในค่านสติปัญญา พละนามัย และจริยธรรม¹ ในแบบสอนอ่านใหม่ซึ่งเป็นแบบเรียนเล่มสำคัญที่ท่านแต่งขึ้นในช่วงหลังการเปลี่ยนการปกครองก็ได้กล่าวว่าโรงเรียนมีหน้าที่ให้การศึกษแก่ผู้เรียนให้ครบองค์ 3 แห่งการศึกษาคือพุทธิศึกษา พลศึกษา และจริยศึกษา²

บทบาทของโรงเรียนในสังคมตามที่เสนอของท่านก็ยังคงมีลักษณะเช่นเดิม คือมีหน้าที่จัดสรรและคัดเลือกบุคคลเป็นชั้น ๆ เพื่อเข้ามาประกอบอาชีพต่าง ๆ ตามความต้องการกำลังคนในแต่ละช่วงเวลา ทั้งเนื้อความบางตอนในงานเขียนของท่านที่ได้กล่าวไว้ในช่วงนี้ว่า

ได้อธิบายไปแล้วในเรื่องที่จะไม่... ใช้แผนศึกษาโบราณ ซึ่งเดิมนั้นเรียกกันว่า แผนเส้นตั้ง Vertical เราเป็นประเทศจัดใหม่เป็นธรรมชาติอยู่เองที่จะต้องใช้แผนปัจจุบันคือ แผนเส้นราบ Horizontal หรือตามคำอธิบายของนายแมกอาฟิอาคันตุกะจากสหุภาพรัฐอเมริกาที่แสดงปาฐกถาพิเศษที่มหาวิทยาลัยของเรา เรื่องบ่อเกิดแห่งกำลังของประเทศว่าบ่อเกิดอยู่ยงหนึ่งคือการศึกษาคองรักษารูป คือ ฐานใหญ่อยู่กระเดียวเพื่อกลับคนเป็นชั้น ๆ จากประถม มัธยม และอุดม จะใคร่เลือกคนทั้งประเทศ... จะใคร่เลือกอยู่ยงกว่าโรงงามที่สุด เพราะใคร่กำลังมากที่สุด และทุกคนเกิดมาแล้วได้รับการศึกษาเหมาะแก่อัศภพหน้าที่หมายควมวู ท้องจัดการศึกษาอย่างแผนปัจจุบัน คือ แผนเส้นราบ ไม่ใช่แผนเส้นตั้งหรือที่เรียกว่า National Education นั้นเอง³

แนวความคิดทางการศึกษาคงกล่าวมาแล้ว เป็นสิ่งที่มีได้ขัดแย้งกับการปกครองในระบบใหม่ จึงเป็นสิ่งที่คงอยู่เช่นเดิมโดยมิได้เปลี่ยนแปลงและปรับตัวแต่

¹กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 หน้า 313

²เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 1 หน้า 173

³เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "ปัญหาการศึกษาที่คนสนใจ" ในบทประพันธ์ บางเรื่องของกรุงเทพ หน้า 172

ประชาธิปไตย รัฐบาลนี้จะบำรุงพลศึกษาให้เป็นการศึกษา เพื่อ
วินัยควย...¹

มีข้อนำสั่ง เกกว่ามีความสอดคล้องต่อกันระหว่างแนวความคิดทางการศึกษา
ของตัวท่านเองกับนโยบายของรัฐบาลในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475
ในแง่ของการขยายจำนวนประชากรผู้รู้หนังสือกับการจัดการศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพ
ปรากฏตาของคณะราษฎร เมื่อเดือนกันยายน 2475 ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา
ว่า จะให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร เพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพ² ได้มี
การใช้เกณฑ์การรู้หนังสือของราษฎร เป็นเกณฑ์ในการกำหนดประเภทของสมาชิกสภา
ผู้แทนราษฎร ตามมาตรา 10 ของรัฐธรรมนูญแห่งอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475
(ฉบับชั่วคราว 27 มิถุนายน 2475) และมาตรา 65 ของพระราชบัญญัติธรรมนูญการ
ปกครองแผ่นดินสยาม 2475 (ฉบับถาวร 10 ธันวาคม 2475) ได้กำหนดให้มีสมาชิก
สภาผู้แทนราษฎร เฉพาะที่มาจาก การเลือกตั้ง (สมาชิกประเภทที่ 1) เมื่อราษฎรสอบ
ไล่ไต่ในระดับประถมศึกษามากกว่าครึ่งหนึ่งแล้ว³ ในอดีตเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
ก็ได้เคยพยายามขยายการศึกษาเพื่อให้ประชาชนรู้หนังสือและมีความรู้ในการประกอบ
อาชีพตามอัธยาศัยของแต่ละบุคคลมาแล้ว⁴

จุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาที่เพิ่มเติมขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการ
ปกครองคือ การส่งเสริมการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะเห็นได้ว่าเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรียอมรับจุดมุ่งหมายในส่วนที่เพิ่มเติมขึ้นนี้

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี สำเนาปรากฏาเรื่อง "หลักการจัดการศึกษา
วิธีใหม่" อ้างถึงใน กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-
2507 หน้า 336 ตัดแนบโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

² "ปรากฏตาคณะราษฎร" วิทยาคารย 17(1 ก.ย. 2475) หน้า
1862-1871

³ รวมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระ
ราชทานเพลิงศพ หลวงสุทธีสารธรรมกร 5 มิ.ย. 2511 หน้า 3-4

⁴ กล่าวถึงไว้แล้วในบทที่ 1 ของวิทยานิพนธ์นี้

สาเหตุการยอมรับดังกล่าว น่าจะเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมืองของท่านจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญดังที่กล่าวไปแล้วส่วนหนึ่ง ในอีกส่วนหนึ่งนั้น น่าจะเนื่องมาจากแนวความคิดทางการศึกษาของท่านเองในเรื่องตำแหน่งของการศึกษาว่า การศึกษาควรมีฐานะเป็นส่วนย่อยของโครงสร้างสังคม และมีหน้าที่ตอบสนองการเปลี่ยนแปลงของสังคม กล่าวคือเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง เป็นระบอบใหม่แล้วทิศทางการจัดการศึกษาก็ควรสอดคล้องกับระบอบการปกครองใหม่ที่เพิ่งสถาปนาขึ้นด้วย

บทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

บทบาทอันสำคัญของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในรัฐบาลใหม่คือ บทบาทในด้านการจัดการศึกษาของชาติ การกลับเข้ามาทำงานด้านการศึกษาของท่านในครั้งนั้น ได้นำความยินดีมาสู่คนกลุ่มหนึ่ง จะเห็นได้จากการเขียนจดหมายมาแสดงความยินดีกับท่านที่กระทรวงธรรมการเป็นจำนวนมาก ในจำนวนนั้นมีที่น่าสนใจคือ ภาพตัดจากหนังสือพิมพ์สยามหนุ่ม เป็นภาพนกเกาะกิ่งไม้ พร้อมด้วยถ้อยคำ "กลับมาแล้วโหยงกลับมาแล้วหว่า กลับมาจากป่า... ทะลอะว่า... มอง... มอง..."¹

¹ ศช./309 มีผู้แสดงความยินดีที่ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้รับความที่
เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎร และประธานกรรมการศึกษา

ตำแหน่งทางการศึกษาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้รับหลัง 2475 คือ
 ประธานกรรมการศึกษา¹ ประธานสภาศึกษา² และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ³
 ซึ่งทำให้ท่านมีโอกาสทำงาน 2 อย่างที่ต่อเนื่องกัน คือ การวางแผนการศึกษาชาติ
 2475 และการขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปตามบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ

¹กรรมการศึกษาก่อตั้งขึ้นเมื่อ 8 ก.ค. 2475 มีสมาชิก 5 คน คือพระยา
 ปรีชาานุศาสน์, พระเริ่มวิรัชพากษ์, พระยาประมวลิวิชาพล, พระยาอนุสรณ์
 พาณิชยการ และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กรรมการศึกษาประชุมกันได้เพียง 6
 ครั้ง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ให้ยุบเลิกหน่วยงานนี้ และตั้งสภาศึกษา
 ขึ้นมาแทน

²สภาศึกษาก่อตั้งขึ้นเมื่อ 29 ส.ค. 2475 มีสมาชิกทั้งสิ้น 15 คน ทั้งพระ
 ราชวงศ์ ชุนนาง และบุคคลสามัญ ประกอบด้วยสมาชิก กรรมการศึกษาเดิม 4 คน
 (ยกเว้นพระยาอนุศาสน์พาณิชยการ ซึ่งลาออกไปก่อน) นอกนั้น เช่น พระราชวรวงศ์ไฉ
 กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระยาราชวังสัน หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร, หลวงสำเริง
 วรณกิจ, นายเป็นสุนทรวิจารณ์ฯ อ้างถึงใน "รายงานการประชุมกรรมการการศึกษา
 ที่กระทรวงธรรมการ เมื่อ 15 ก.ค. 2475 "วิทยากรย" 32 (15 พ.ย. 2475)
 หน้า 2508 และ สร. 0201.14/13 สภาศึกษา

³ระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่งดังกล่าวคือ

ประธานกรรมการศึกษา	(8 ก.ค. 2475-28 ส.ค. 2475)
ประธานสภาศึกษา	(29 ส.ค. 2475-ธ.ค. 2475)
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ	(ธ.ค. 2475-เม.ย. 2476 รัฐบาลพระยา มโนปกรณนิติราชา)
	(เม.ย. 2476-มิ.ย. 2476 รัฐบาลพระยา มโนปกรณนิติราชา)
	(มิ.ย. 2476-ธ.ค. 2476 รัฐบาลพระยา พหลพลพยุหเสนา)

ก. การวางแผนการศึกษาชาติ 2475

การวางแผนการศึกษาชาติ 2475 เป็นผลงานที่สำคัญที่สุด ของคณะกรรมการการศึกษาและสภาศึกษา แม้โดยหลักการการวางแผนการศึกษาชาติกระทำโดยคณะกรรมการที่จัดตั้งขึ้น แต่ในทางปฏิบัติปรากฏว่ามีอิทธิพลทางความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้พิจารณาได้จากความสอดคล้องต่อกันระหว่างแนวความคิดทางการศึกษาของท่านกับจุดมุ่งหมายของแผนการศึกษาชาติ 2475 ในเรื่องความหมายของการศึกษา การจัดการศึกษาวิชาชีพ การจัดการศึกษาให้เหมาะสมแก่ อรรถภาพของผู้เรียน เพื่อแบ่งคนเป็นลำดับขั้น และการให้รัฐเป็นผู้ควบคุมการศึกษา ดังเนื้อความบางตอนในจุดมุ่งหมายของแผนการศึกษาชาติว่า

1. ให้พลเมืองทุกคนไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ใ้รับการศึกษพอเหมาะแก่ อรรถภาพของตน ๆ คือ สมควรแก่ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ เพื่อทุกคนได้ประโยชน์แก่บ้านเมือง ในทางอาชีพซึ่งคนเกิดมาสำหรับทำ
2. เพื่อประโยชน์ กุลบุตรกุลธิดาควรใ้รับการศึกษทั้งสามัญ และวิสามัญทั้งสองฝ่าย ซึ่งกำหนดไว้เป็นชั้น ๆ ตามภูมิปัญญาและทุนทรัพย์
3. เพื่อความสมบูรณ์แห่งพลนิกทรสยาม ท่านใ้จัดการศึกษาทั้งสามส่วนลวนพอเหมาะกันคือ
 - 1) จริยศึกษา อบรมใ้มีศีลธรรมอันดีงาม
 - 2) พุทธิศึกษา อบรมใ้ปัญญาความรู
 - 3) พลศึกษา ฝึกหัดใ้เป็นผู้ที่มีร่างกายบริบูรณ์
4. รัฐยอมทรงไว้ซึ่งสิทธิในการศึกษาแก่พลเมือง รัฐจึงทรงไว้ซึ่งอำนาจควบคุมการอบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดาในโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล โรงเรียนราษฎร์..."¹

"ผู้ใ้จบการศึกษาภาคบังคับแล้ว ท่านว่ามีความรู้ควรแก่ อรรถภาพของพลเมืองแห่งสยาม คือ เป็นพลเมืองผู้สามารถประกอบอาชีพใ้คุณเป็นผู้รู้จักสิทธิและหน้าที่แห่งพลเมือง และทั้งจะใ้ได้ประโยชน์ใ้แก่บ้านเมืองในทางอาชีพ ซึ่งคนเกิดมาสำหรับกระทำ
 กุลบุตรกุลธิดาผู้ใ้ศึกษาจบชั้นวิสามัญแห่งมัธยมคนแล้ว ท่านว่ามีคุณวุฒิเหมาะสมแก่ อรรถภาพของพลเมืองชั้นกลาง..."

¹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ หน้า 313-314

กฤษฎีกากฤษฎีกาผู้ได้ศึกษาจบอุดมศึกษา หรือ ชั้นมหาวิทยาลัยแล้ว..
เหมาะแก่หน้าที่รับผิดชอบชั้นสูงต่อไป"¹

จึงกล่าวได้ว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ผลักดันแนวความคิดทางการศึกษา
ของท่านออกมาเป็นนโยบายรัฐได้อย่างสมบูรณ์ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
โดยผ่านทางแผนการศึกษาชาติ 2475

ข. การขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ

การขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ เป็น
ความจำเป็นของระบอบการปกครองใหม่ซึ่ง เพิ่ง ได้รับการ สถาปนาขึ้น เนื่องจากรัฐบาล
ได้กำหนดเอาไว้ในรัฐธรรมนูญว่า จะให้มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เฉพาะที่มาจาก
เลือกตั้ง ทั่วประเทศเมื่อประชาชนสอบได้ ในระดับประถมศึกษา มากกว่าครึ่งหนึ่งแล้ว

นโยบายดังกล่าวสอดคล้องกับแนวความคิดทางการศึกษาของเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรีที่มุ่ง ส่ง เสริมการ จัดการศึกษาภาคบังคับ โดยการ ประกาศใช้พระราช
บัญญัติประถมศึกษา 2464 ในเขตกรุงเทพมหานครและการ ส่ง เสริมการ จัดการศึกษา
ประชาบาลขึ้นในเขตภูมิภาค ความพยายามดังกล่าวปรากฏตั้งแต่การประชุมครั้งแรก
ของคณะกรรมการการศึกษาในเดือนสิงหาคม 2475 ดังที่ท่านได้กล่าวถึงสภาพการ
ศึกษาที่จำเป็นต้องได้รับการปรับปรุงในสมัยนั้นว่า

"เมื่อต้นศตวรรษประมาณแผ่นดิน รัฐบาลสามารถให้เงินบำรุงการ
ศึกษาแผนกนี้ (การศึกษาประชาบาล) เพียงหนึ่งล้านหาแสนบาท
การใช้จ่ายที่ยังขาดอยู่ก็ต้องยืมเงินศึกษาพลีมาเจือจาง ดังปรากฏใน
ประมาณรายจ่ายเงินช่วยศึกษาประชาบาล พ.ศ. 2475 ของกอง
บัญชา กระทรวงธรรมการ

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 315

ทั้งนี้ยอมปรากฏว่า แต่เดิมการศึกษาประชาชนมีแต่พอทรงตัว ไม่อาจเจริญด้วยโคอยู่แล้ว กลับถูกตัดรอนเขวอีกเช่นนี้ จึงเสมือนู เด็กกำลังโตที่อดจังกัดอาหารแล้ว ยังมีหน้าซำ ยังถูกลดอาหาร เขวอีก เด็กนั้นก็ยิ่งซบซึ้งลง เป็นธรรมดา เป็นกฎทรงขามกับความปรารถนา ของรัฐบาลที่จะรับบำรุงการศึกษาให้โคเขาสมัยปกครอง ยุคที่ 3 ภายใน 10 ปี¹"

ความพยายามดังกล่าวสำเร็จผลในแง่ปริมาณ คือสามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯได้ในปี พ.ศ. 2476² ส่วนการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในส่วนภูมิภาคนั้นได้ขยายออกไปเรื่อย ๆ จนครบทุกตำบลทั่วประเทศในปี พ.ศ. 2478³ แต่ทั้งนี้มิได้ หมายถึงสัมฤทธิ์ผลในแง่คุณภาพ เพราะปรากฏว่า ในปี พ.ศ. 2478 มีเด็กอยู่ในเกณฑ์ต้องเข้ารับการศึกษาในระดับประถมศึกษา เข้าเรียนเพียงร้อยละ 62.23 และในปี พ.ศ. 2480 รัฐได้ทำการสำรวจ

¹"รายงานการประชุมกรรมการศึกษาที่กระทรวงธรรมการ" "วิทยาคารย" (15 ก.ย. 2475) หน้า 2512

²"รายงานการประชุมกรรมการศึกษาที่กระทรวงธรรมการ" วิทยาคารย (1 ธ.ค. 2475) หน้า 2619-2652

³พิจารณาจากรายงานการศึกษาของกระทรวงธรรมการ ซึ่งระบุจำนวน ตำบลที่ประกาศใช้ พระราชบัญญัติประถมศึกษาเอาไว้ดังนี้

ปีพ.ศ.	จำนวนค่อนือที่ประเทศ
2474	83.29%
2475	88.70%
2476	94.48%
2477	97.48%
2478	100%

จำนวนประชากรที่รู้หนังสือทั่วประเทศได้เพียงร้อยละ 32.20¹ โทยก่อนหน้านั้นได้มีการแก้ไข บทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญฉบับदार 2475 ที่กำหนดระยะเวลาในการมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เฉพาะที่มาจาก การเลือกตั้งของประชาชน (สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1) เนื่องจากราษฎรสามารถอ่านออกเขียนได้มากกว่าร้อยละ 50 จาก 10 ปี เป็น 20 ปี ในพ.ศ. 2483²

อุปสรรคของรัฐที่ไม่สามารถจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษาให้ลุล่วงตามวัตถุประสงค์นอกจากปัญหาเรื่องค่านิยมของประชาชนในบางท้องที่ที่ไม่นิยมส่งบุตรหลานของตนเข้ารับการศึกษาในระบบโรงเรียน ในอีกส่วนหนึ่งน่าจะเนื่องมาจากนโยบายของรัฐเองที่มีใ้มุ่งจัดการศึกษาอย่างจริงจัง จะเห็นได้ว่ารัฐได้ใช้งบประมาณส่วนใหญ่ไปในการป้องกันประเทศ การจัดการศึกษาได้รับงบประมาณเพียงร้อยละ 10-13 ในระหว่าง พ.ศ. 2476-2481 หลังจากนั้นก็ลดลงเรื่อย ๆ เหลือเพียงร้อยละ 6 ในพ.ศ. 2485 เมื่อมีข้อเรียกร้องให้รัฐลงทุนในการจัดการศึกษาภาคบังคับให้มากขึ้น รัฐได้ตอบข้อเรียกร้องดังกล่าวว่า "ไม่สามารถดำเนินการตามที่กล่าวได้ เพราะนำงบประมาณไปในการจัดการศึกษาภาคบังคับแค่เพียงอย่างเดียว การงานอื่นก็ต้องซังกไป"³ อันแสดงว่า รัฐมิได้มุ่งจัดการศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร ตามนโยบายที่วางไว้แต่ประการใด

¹ระลึก ชานี เรื่องเดียวกัน หน้า 110-113

²รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2481 สมัยที่ 2 ชุดที่ 3 เล่ม 2 หน้า 782 อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน ในรายงานฉบับเดียวกันก็กล่าวถึงระยะเวลาที่จะมีเฉพาะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจาก การเลือกตั้งว่า เป็นสิ่งที่ไม่สามารถคำนวณได้ เนื่องจากปัญหาการเพิ่มพลเมือง และปัญหาการเงิน

³ระลึก ชานี เรื่องเดียวกัน หน้า 150-152

ค. การแต่งแบบสอนอ่านใหม่¹

1. จุดมุ่งหมายของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในการแต่งแบบสอนอ่านใหม่

แบบสอนอ่านใหม่เป็นแบบเรียนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแต่งขึ้นในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ระยะเวลาในการแต่งนั้นคงอยู่ระหว่าง พ.ศ. 2476-2478 จุดมุ่งหมายของการแต่งแบบเรียนชุดนี้ขึ้น คือ การอบรมพลเมืองให้เหมาะสมกับการปกครองในระบอบใหม่ ดังที่ท่านได้กล่าวถึงปัญหาการอบรมพลเมืองในระบอบใหม่กับการแต่งแบบเรียนของท่านไว้ว่า

...เรื่องอบรมพลเมืองจะเอารูปไหน เป็นปัญหาซุกตึกเป็นหน้าที่ของรัฐบาล เพราะพลเมืองควรเพียงใดความเห็นท่านจะเอาหรือไม่เอาแล้วแต่ท่าน ฉะนั้นจะออกความเห็นในที่นี้ก็จะยึดยาวเกินไป ก็น่าตั้งเรียนเรียงแบบสอนอ่านอยู่ชุดหนึ่ง เป็นกฏกระทรวงที่จะช่วยแก้ปัญหานี้ได้ ไม่นอยเลย ถ้าฉันคัดเอาค่านำแห่งหนังสือนี้มาให้

¹แบบสอนอ่านใหม่เป็นแบบเรียนที่เป็นชุดมี 7 เล่ม คือ

แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 1 สำหรับชั้นประถม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2478)

แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 2 สำหรับชั้นประถม 3 (พระนคร : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2478)

แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 3 สำหรับชั้นประถม 4 (พระนคร : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479)

แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 4 สำหรับชั้นมัธยม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479)

แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 5 สำหรับชั้นมัธยม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479)

แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 6 สำหรับชั้นมัธยม 3 (พระนคร : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480)

แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 7 สำหรับชั้นมัธยม 4 (พระนคร : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2481)

ท่านอ่านเสียทีเดียวก็เหมือนเป็นการคัดบท ไม่คงให้ฉันพูดอะไรต่อไปอีก หนังสือชุดนี้ 4 เล่มแรกจะพร้อมที่จะเสนอขออนุญาตในไม่ช้า เพื่อหวังให้ได้ออกใช้ทันศกหน้า¹

2. ความเป็นมาของแบบสอนอ่านใหม่

เนื่องจากแบบสอนอ่านใหม่เป็นแบบเรียนที่ถูกเขียนขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายทางการเมือง การศึกษาความเป็นมาของแบบสอนอ่านใหม่ จึงน่าจะมีจุดเริ่มต้นที่การศึกษาการปรับปรุงหลักสูตรและแบบเรียนในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ ได้มีความพยายามในการปรับปรุงหลักสูตรและแบบเรียน เพื่อให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองใหม่หลายครั้ง เช่นในพ.ศ. 2476 เมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ยังคงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการอยู่ได้มีความพยายามปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาเสียใหม่ โดยตั้งกรรมการวางหลักสูตรประถมและมัธยมสามัญขึ้น คณะกรรมการดังกล่าวได้ทำการประชุมในระหว่างเดือนสิงหาคมถึงกันยายนของปีดังกล่าว รายงานการประชุมในช่วงนั้นได้สูญหายไปเป็นส่วนใหญ่จึงไม่สามารถนำข้อถกเถียงและผลการประชุมในครั้งนั้นมาเสนอในที่นี้ได้²

แต่อย่างไรก็ตามได้มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับแบบเรียนซึ่งควรได้รับการกล่าวถึงในที่นี้ คือการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาแบบเรียนหน้าที่พลเมือง³ แบบสอนอ่าน

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "ปัญหาการศึกษา" ใน บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ หน้า 187

² ศ.ช. 4.4/24-26 รายงานการประชุมวางหลักสูตรประถมและมัธยมสามัญ

³ ในสมัยนั้นเรียกว่า หน้าที่ราษฎรบ้าง ความรู้เรื่องเมืองไทยโดยมีภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์รวมอยู่ด้วยบ้าง

หน้าที่ราษฎรในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองถูกเขียนขึ้นเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับการปกครองในระบบใหม่ ทั้งมูลเหตุความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง สิทธิและหน้าที่ของประชาชนในระบบการปกครองใหม่¹ ประชาชนที่มีความรู้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติ เมื่อไทยเปลี่ยนระบอบการปกครองเป็นระบอบรัฐธรรมนูญแล้วจึงมีความจำเป็นในการให้ความรู้เรื่องสิทธิและหน้าที่ของประชาชนในระบบรัฐธรรมนูญด้วย² ในคำนำแบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎรซึ่งตีพิมพ์ในพ.ศ. 2476 ได้กล่าวว่า

กระทรวงธรรมการเห็นว่า ราษฎรทุกคนควรรู้หน้าที่ของตนว่ามีสิทธิจะทำมาหากิน มีสิทธิที่จะอยู่ในบ้านเมือง มีสิทธิที่จะมีปากเสียงในกิจการงานของบ้านเมืองใดเพียงไร เพื่อประโยชน์ทั้งฝ่ายคนและฝ่ายบ้านเมือง จึงจะนับว่าเป็นราษฎรที่ดี³

การปรับปรุงเนื้อหาของแบบเรียนหน้าที่พลเมืองไปในแนวทางดังกล่าวเป็นความนิยม และความจำเป็นของรัฐในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใหม่ ๆ เนื้อหาของแบบเรียนหน้าที่พลเมืองเป็นจำนวนมาก ที่ออกมาในช่วงหลังการเปลี่ยน

¹ โสภกา ปาลบุตร, หนังสืออ่านหน้าที่พลเมืองสำหรับชั้นประถม 4 - มัธยมศึกษาปีที่ 1 พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลปอาจารย์, 2480) คำนำ

² เรื่องเดียวกัน

³ โสภกา ปาลบุตร แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร ชั้นประถม 3 พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร , โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วิศักสังเวช, 2476) คำนำ

แปลงการปกครองมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการปกครองในระบอบใหม่ ตั้งแต่หน้าแรกจนหน้าสุดท้าย¹ ในปกหลังแบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎรของกรมวิชาการกระทรวงธรรมการ ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 2476 ไก่กล่าวถึงการยึดหลัก 6 ประการของคณะราษฎรโดยนำไปผูกพันกับแนวความคิดเรื่องการรักษา ภัยการเขียนการ์ตูนเป็นรูปลูกเสือ มือชี้ไปที่เสาใหญ่ที่ตั้งอยู่ใจกลางเมือง ข้างบนเขียนเลข 6 ไว้ และมีข้อความว่า "เรารักษาเราต้องยึดหลักนี้"²

¹ เช่น พระยาพาดิษยศาสตร์วิชา และพระประสารอักษรพรหม หนังสืออ่านเรื่องธรรมนุฎการปกครองแผ่นดินสยาม 2475 (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2475) พระยาประมวลวิชาพล (วงษ์ บุญหลง) หนังสืออ่านการปกครองของสยาม พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2481) ใต้เรื่องศิลป์ หนังสืออ่านประกอบวิชาความรู้เรื่องเมืองไทยและหน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นประถม 4 ขึ้นไป (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทร์ว่า, 2479) โสภกา ปาลบุตร หนังสืออ่านประกอบการปกครอง ชั้นประถมต้น ปีที่ 1-3 (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2479) กรมวิชาการ กระทรวงธรรมการ หนังสืออ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1 สำหรับประถม 3 เล่ม 2 สำหรับประถม 4 เล่ม 1 สำหรับประถม 5 และ ม.1-ม.3 กับเล่ม 6 สำหรับประถม 6 และ ม.2 พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วิศวะ, 2479-2480) สนั่น ฉนวนและประเวศร์ โมนะยะกุล หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม พิมพ์ครั้งที่ 7 (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2489) ชุนวิชาเสวี หน้าที่พลเมือง สำหรับมัธยมปีที่ 1 พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์เลปอาจารย์, 2481) และกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เรื่องหน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมปีที่ 1 และมัธยมปีที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484)

² กรมวิชาการ กระทรวงธรรมการ แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1 สำหรับชั้นประถม 3 เล่ม 2 สำหรับประถม 4 เล่ม 1 สำหรับประถม 5 และ ม.1-ม.3 กับเล่ม 2 สำหรับประถม 6 และ ม.2

พร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงของการปรับปรุงแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 การปรับปรุงหลักสูตรได้เกิดขึ้นอย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2480 จะเห็นได้จากการแยกวิชาจรรยาภิเษมเป็นวิชาหน้าที่พลเมือง และศีลธรรม ซึ่งวิชาหน้าที่พลเมืองได้กำหนดรายการสอนเอาไว้อย่างละเอียดดังนี้

1. หน้าที่พลเมือง

ให้รู้จักหน้าที่ของปฏิบัติต่อกองบครัว ต่อหมู่คณะ ต่อชาติ ต่อศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ

2. ระบอบรัฐธรรมนูญ

ให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ เป็นต้นว่าหน้าที่เคารพออกกฎหมาย ป้องกันประเทศชาติช่วยเหลือข้าราชการและการเลือกตั้ง

3. วันสำคัญ

ให้รู้จักวันสำคัญต่าง ๆ และหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อวันนั้น ๆ เช่น วันฉลองรัฐธรรมนูญ วันวิสาขบูชา และวันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น¹

จะเห็นได้ว่าความรู้เกี่ยวกับระบอบใหม่ได้ถูกสอดแทรกเอาไว้ในวิชาหน้าที่พลเมืองเป็นจำนวนมาก หน้าที่ที่ของปฏิบัติเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญถูกสอดแทรกไปพร้อมกับหน้าที่ต่อกองบครัว หมู่คณะ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ วันฉลองรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นวันที่ระลึกเนื่องในการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นระบอบใหม่ ถูกกล่าวถึงในฐานะวันสำคัญของชาติก่อนหน้าวันวิสาขบูชา ซึ่งเป็นวันที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา และวันเฉลิมพระชนมพรรษาซึ่งเป็นวันที่ระลึกเนื่องในวันพระราชสมภพขององค์พระมหากษัตริย์

¹ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา หน้า 159 และ ประมวลศึกษามาตร 2 หลักสูตรชั้นประถมศึกษาและหลักสูตรมัธยมต้นและปลาย พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480) หน้า 8-9 และ 4-5

บรรยากาศของการปรับปรุงหลักสูตรและแบบเรียนดังกล่าว เป็นบรรยากาศที่เกิดขึ้นในช่วงที่แบบสอนอ่านใหม่ถูกเขียนและได้รับการตีพิมพ์ขึ้น เนื้อหาของแบบสอนอ่านใหม่ก็มีแนวทาง เกี่ยวกันกับแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เนื่องจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีจุดมุ่งหมายในการ แต่งแบบเรียนชุดนี้ขึ้น เพื่ออบรมพลเมืองในระบอบใหม่โดยเฉพาะ

3. เนื้อหาของแบบสอนอ่านใหม่กับการสร้างสำนึกในสิทธิและหน้าที่ของประชาชนในระบอบใหม่

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแบ่ง เนื้อหาของแบบสอบถามใหม่ออกเป็น 3 ภาคคือ ภาควิทยาศาสตร์ ภาคนักกีฬา และภาคพลเมืองดี โดยท่านได้กล่าวว่า ความรู้ในแบบสอนอ่านใหม่ ทั้ง 3 ภาคเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการอบรมพลเมืองให้เป็นพลเมืองดี¹

ในภาควิทยาศาสตร์ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเรียกว่า "ความลับของธรรมชาติ" เป็นการให้ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ เช่น ปลาหายใจในน้ำ ไค้อย่างไร ทำไมไฟจึงดับกันไม่ดับโตไค้อย่างไร ซึ่งท่านเชื่อว่าการให้ความรู้ในเรื่องดังกล่าวมาแล้วจะช่วยให้มนุษย์มีเหตุผล²

ภาคนักกีฬานักกีฬา เป็นการสอนให้รักความยุติธรรมและมีน้ำใจเป็นนักกีฬา โดยยกตัวอย่าง เด็กคนหนึ่งขึ้นเป็นตัวอย่างแล้วสอนว่า เรื่องนี้สอนให้รู้อย่างนี้ เรื่องนั้นสอนให้รู้อย่างนั้น ซึ่งท่านได้ให้เหตุผลสำหรับการสอนแบบดังกล่าวไว้ว่า "เพื่ออบรมให้มีน้ำใจนักกีฬา ที่เรียกใจลูกผู้ชาย หรือใจนักเลงหรือใจเสือป่า หมายความว่าอย่างเดียวกัน คือหมายถึงน้ำใจที่ไว้ใจได้ทั้งมิตรทั้งศัตรูและใคร ๆ ทั้งหมด เพราะเป็นน้ำใจที่สุภาพและรักเกียรติ"³

¹เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 1 คำนำ

²อ้างถึงในภาควิทยาศาสตร์ของแบบสอนอ่านใหม่ทั้ง 7 เล่ม

³อ้างถึงในภาคนักกีฬานักกีฬาของแบบสอนอ่านใหม่ทั้ง 7 เล่ม

ในภาคพลเมืองคตินันท์กล่าวถึงความจำเป็นในการให้ความรู้เรื่องนี้ไว้อย่างสั้น ๆ ว่า "พลเมืองดี เพื่ออบรมให้รู้หน้าที่พลเมืองตามรัฐธรรมนูญ"¹ ซึ่งเนื้อหาในส่วนนี้จะเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับการสร้างสำนักในสิทธิและหน้าที่ของประชาชนในระบบใหม่ ซึ่งจะกล่าวถึงดังต่อไปนี้

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองได้นำการเปลี่ยนแปลงมาสู่สิทธิและหน้าที่ของประชาชนด้วย ประชาชนในระบบการปกครองใหม่มีสิทธิประการสำคัญซึ่งประชาชนในระบบเก่าไม่มีคือสิทธิในการเป็นเจ้าของแผ่นดินเกิดของตน ถึงเนื้อความบางตอนในแบบสอนอ่านใหม่ ว่า

ประเทศสยามของ เรานี้แต่ก่อนเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือพระมหากษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาด เราจึงเรียกท่านว่าพระเจ้าแผ่นดิน หมายความว่า แผ่นดินเป็นของท่าน ท่านให้เราอาศัยอยู่ เราอาศัยอยู่ ประเทศสยามเป็นของท่าน เราเป็นข้าท่านเราก็อยู่กับท่าน

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช ความจริงบ้านเมืองก็เหมือนของเรา เพราะกษัตริย์ของเราท่านปกครองอย่างพอบานปกครองชาวเมืองแต่ประเพณีมีอยู่ว่า ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดินท่านเป็นเจ้ชีวิต คือ บ้านเมืองเป็นของท่านเราเป็นข้าท่าน แม่ชีวิตก็เป็นของท่านด้วย ในสมัยเช่นนั้น เราจึงจะอ้างตัวว่าเป็นเจ้าของประเทศไม่ถนัด²

สิทธิในการเป็นเจ้าของแผ่นดินดังกล่าวมาแล้ว ประชาชนในระบบใหม่ได้รับมาพร้อมกับสิทธิในการเข้ามีส่วนร่วมในการปกครอง

แต่ในสมัยรัฐธรรมนูญเช่นเดี๋ยวนี ชาวสยามทุกคนเป็นเจ้าของประเทศสยาม พระมหากษัตริย์ก็เป็นชาวสยาม ท่านเป็นประมุขของเราทั้งหลาย ท่านพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่เรา คือท่านพระราชทานสิทธิให้เราปกครองประเทศของเราเอง เราจึงเลือกผู้แทนของเราเรียกว่า ผู้แทนราษฎร...³

¹อ้างถึงในภาคพลเมืองดีของแบบสอนอ่านใหม่ทั้ง 7 เล่ม

²เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 5 หน้า 189-191

³เรื่องเดียวกัน

จะเห็นได้ว่าการมีสิทธิในการปกครองประเทศ ได้นำมาสู่การมีหน้าที่ในการเลือกผู้แทนราษฎรด้วยหรือจะกล่าวในมุมกลับได้ว่า หน้าที่ของประชาชนในระบบใหม่วางอยู่บนพื้นฐานของสิทธิในการเป็นเจ้าของประเทศและสิทธิในการปกครองตนเอง ส่วนที่จะกล่าวถึงต่อจากนี้ไปจะเป็นเรื่องของหน้าที่ของประชาชนในระบบการปกครองใหม่ ซึ่งเพิ่งได้รับการสถาปนาขึ้น

การสร้างสำนึกในหน้าที่เริ่มต้นมีการสร้างความเข้าใจเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้เขียนกับชุมชนแวดล้อมใกล้ชิด เช่น ครอบครัวโรงเรียน ไปสู่ชุมชนที่ขยายกว้างออกไป คือ ตำบล อำเภอ จังหวัด ไปจนถึงประเทศชาติซึ่งมีความซับซ้อนมากกว่า¹

หน้าที่ของประชาชนในระบบใหม่ จึง เริ่มต้นที่การทำตัวเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ ศิษย์ที่ดีของครู การทำความเข้าใจและปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง, การติดต่อกับหน่วยงานของรัฐ การแจ้งเกิด แจ้งตาย แจ้งย้าย, การเสียภาษีอากรและการเสียสละเพื่อส่วนรวม เป็นต้น

¹วิธีการดังกล่าวเป็นวิธีเขียนแบบเรียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แบบสอนอ่านธรรมจริยาซึ่งเขียนขึ้นในช่วงก่อนนี้ก็ใช้วิธีการแบบเดียวกัน คือ ใช้วิธีการสร้างความเข้าใจจากสิ่งง่าย ๆ ไปสู่สิ่งที่สลับซับซ้อนกว่า

นอกจากนั้นแบบสอนอ่านใหม่ยังมีวิธีเขียนแบบเดียวกับแบบสอนอ่านธรรมจริยาอีกประการหนึ่งคือมีวิธีการเขียนแบบชี้แนะชักจูงผู้เขียน ทำให้แบบเรียนมีลักษณะเป็นบทสรุปสำหรับความประพฤติกของผู้เรียนไปโดยปริยาย (วิธีการดังกล่าวได้อธิบายไปแล้วในบทที่ 1 จึงจะไม่กล่าวซ้ำในที่นี้) เช่นมีส่วนที่เรียกว่า "เครื่องจำ" อันเป็นข้อควรจำในแต่ละบทหรือมีถ้อยคำทำนองนี้เช่น "จงจำไว้ว่า ท่านผู้ใหญ่อ่านสอนไว้ว่า..." หรือ "เด็กที่ได้ประพฤติเหมือนนายชอบไปแล้วเมื่อได้อ่านเรื่องนี้ ก็ควรประพฤติอย่างนั้นให้แข็งแรงขึ้นอีก แต่เด็กที่เคยประพฤติเหมือนนายชัง แม้เป็นคนรักดีก็ควรคิดกลับใจประพฤติอย่างนายชอบได้ ถ้าเป็นคนไม่รักดีก็ประพฤติไม่ได้อยู่เอง โทษหนักต้องเป็นคนอนาถา เทียบอาศัยเขากิน ทำงานให้เขาเหมือนนายชัง" อ้างถึงใน แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 2 หน้า 59-68 และ 23-31

หน้าที่ที่ของปฏิบัติที่กรอบการปกครองใหม่ซึ่ง เพิ่งได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น
 สิ่งที่ได้รับการย้ำเน้นมากที่สุด¹ หน้าที่ดังกล่าว เริ่มต้นจากการทำความเข้าใจกับระบอบ
 ใหม่ทั้งในแง่ของมูลเหตุของความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ความ
 ชอบธรรมที่จะเกิดขึ้นจากการ เปลี่ยนระบอบการปกครอง การไปใช้สิทธิในการเลือกตั้ง
 ผู้แทนราษฎรอันเป็นหน้าที่ของประชาชนในระบอบใหม่ และการพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญ
 ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดในระบอบการปกครองใหม่เป็นสัญลักษณ์ของระบอบใหม่ อันเป็น
 ส่วนประกอบสำคัญที่ทำให้ระบอบใหม่ยังคงอยู่ได้ เนื้อหาจำนวนมากในแบบสอนอ่านใหม่
 เกี่ยวข้องกับการ ไปใช้สิทธิในการเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ผลดีของการที่ประชาชน
 เข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศว่า จะนำมาถึงความเจริญของประชาชนเอง

... เกียวนี่ประเทศสยามไม่เป็นประเทศสมบูรณ์อาณาจักรราชย์แล้ว
 สยามเป็นประเทศรัฐธรรมนูญ พระเจ้าอยู่หัววิสุทธิราช 7 คือ พระ
 ปกเกล้าฯ โคพระราชทานกฎหมายรัฐธรรมนูญให้แก่ชาวสยาม เมื่อ
 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 อาศัยอำนาจกฎหมายนี้ เราโคสภาผู้
 แทนราษฎร เพื่อโคใช้วิปการองทันสมัย คือ ราษฎรปกครอง
 ราษฎรเพื่อความเจริญของราษฎรเอง²

กัวยเหตุนี้ประชาชนจึงมีหน้าที่พิทักษ์ไว้ซึ่งกฎหมายรัฐธรรมนูญ เพราะสามารถนำความ
 สุขความเจริญมาสู่ประชาชนและประเทศชาติโดยส่วนรวม รัฐธรรมนูญซึ่งเป็น
 สัญลักษณ์ของระบอบใหม่ จึงได้รับการยกย่องให้มี "ความเจริญ" ไปกัวย คังความ
 บางตอนในแบบสอนอ่านใหม่ซึ่งกล่าวว่า

¹ ทัั้งนี้โคการพิจารณาเนื้อหาของแบบสอนอ่านใหม่ในภาคที่ 3 พลเมืองคิ

² เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 5 หน้า 190-191
 และที่คล้ายคลึงกันในเรื่องเดียวกัน หน้า 194

การปกครองควยกฎหมายเป็นการให้ความเสมอภาคทั่วหน้า
ดีกว่าการปกครองตามใจคน ข้าพเจ้าเห็นว่ากรปกครองระบอบ
รัฐธรรมนูญดีกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แน่ ๆ ขอรัฐธรรมนูญ
จงมีความเจริญ ทุกคนรอสรรว่า "รัฐธรรมนูญจงเจริญ" แล้วทบท
มือใหญ่¹

ความพยายามในการรักษาไว้ซึ่งกฎหมายรัฐธรรมนูญ อันเป็นสัญลักษณ์ของ
การปกครองในระบอบใหม่ น่าจะเป็นความจำเป็นของรัฐซึ่งเพิ่งสถาปนาระบอบการ
ปกครองใหม่นี้ขึ้น ก่อนหน้านั้นหลวงวิจิตรวาทการ ได้เสนอในการประชุมสภาผู้แทน
ราษฎรว่า ควรให้กระทรวงธรรมการออกคำสั่งแก่โรงเรียนทุกแห่งให้นักเรียนท่องจำ
บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญให้จำได้ให้ขึ้นใจ โดยให้ครูอธิบายความหมายให้เข้าใจตาม
ควรแก่วัย ทั้งนี้โดย "...ความมุ่งหมายที่จะให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามให้
สถิตย์สถาพรถาวรยืนยงอยู่คู่สยามรัฐสืบมาตราบเท่าดิลปาวสาน" ซึ่งที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร
ในครั้งนั้นได้ยอมรับขอเสนอตั้งกล่าว² หรือในการประชุมคณะรัฐมนตรีในเดือนตุลาคม
2476 ได้เสนอให้ทั้งคณะกรรมการหาหนทางว่าทำอย่างไร รัฐธรรมนูญจึงยังคงอยู่ได้
ที่ประชุมในครั้งนั้นได้ตั้งนายปรีดี พนมยงค์ขึ้นเป็นประธานคณะกรรมการตั้งกล่าวนาย
ปรีดีได้กล่าวถึงหลักในการทำงานของคณะกรรมการตั้งกล่าวไว้ว่า เป็นไปเพื่อเพาะ
ความเลื่อมใสในกฎหมายรัฐธรรมนูญป้องกันปราบปรามผู้ละเมิดกฎหมายรัฐธรรมนูญ

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 6 หน้า 280 ทิวเน้น
โดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

นอกจากนั้นยังมีงานเขียนของท่านในที่อื่น ๆ ที่มีเนื้อความคล้ายคลึงกันนี้
เช่น "มาสาธุสสรณ์" ใน ประชาบาล 11 (ก.พ. 2479) หลังปกไป 2 แผ่น
และโคลงกลอนของครูเทพ ใน บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ หน้า 91-92

² รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 6/2476 20 กรกฎาคม
2476 หน้า 173

และอบบรมราษฎรให้มีความรู้และความคิดเหมาะแก่การดำเนินการปกครองแบบ
รัฐธรรมนูญ¹ ในที่สุดได้มีการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ออกไปเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการ
ปกครองในระบอบใหม่ในส่วนภูมิภาคต่าง ๆ ในระหว่าง ปีพ.ศ. 2476-2477 และมี
การออกกฎหมายป้องกันและรักษารัฐธรรมนูญในเดือนพฤศจิกายน 2476

จะเห็นได้ว่าเนื้อหาของแบบสอนอ่านใหม่ในส่วนที่สัมพันธ์กับระบอบใหม่มีแนว
ทางไปในทางเกี่ยวกับความจำเป็นของรัฐที่เพิ่งสถาปนาระบอบใหม่นี้ขึ้น ทั้งในแง่ของ
การทำความเข้าใจป้องกันและรักษาไว้ซึ่งกฎหมายรัฐธรรมนูญอันเป็นสัญลักษณ์ของ
การปกครองในระบอบใหม่ซึ่งเพิ่งสถาปนาขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างแนวความคิดทางการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการ ศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

จากการศึกษาแนวความคิดทางการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการ
ศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทำให้ได้ข้อสรุปว่า แนวความคิดทางการเมือง
ของท่านในช่วงนี้ ได้มีการคลี่คลายและเปลี่ยนแปลงจากความนิยมในระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ

ส่วนแนวความคิดทางการศึกษานั้น ท่านยังคงถือว่า การศึกษาคือการพัฒนา
ผู้เรียนทั้งทางร่างกาย สติปัญญา และจริยธรรมอยู่เช่นเดิม บทบาทของโรงเรียน
ก็ยังคง เป็นการจักรสรรและคัดเลือกบุคคลเป็นลำดับขั้นตามความต้องการกำลังคนใน
แต่ละช่วงเวลาอยู่

แต่อย่างไรก็ตาม แนวความคิดทางการศึกษาของท่านในอีกส่วนหนึ่ง ได้มีการ
ปรับตัวเพื่อให้เข้ากับการปกครองในระบอบใหม่ ท่านยอมรับความสำคัญของระบอบใหม่
ว่า เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นระบอบใหม่แล้ว แนวทางในการจัด
การศึกษาก็ควรสอดคล้องกับการปกครองในระบอบใหม่ด้วย

¹ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 32/2476 11 ตุลาคม 2476
อ้างถึงใน วิวัฒนาการ "ความขัดแย้งในคณะราษฎร" หน้า 55-56

การมีบทบาทอย่างสำคัญในการวางแผนการศึกษาชาติ 2475 ทำให้ท่านมี
โอกาสผลักดันแนวความคิดทางการศึกษาของท่านออกมาเป็นนโยบายรัฐได้อย่างสมบูรณ์
โดยที่แนวความคิดดังกล่าว เป็นสิ่งที่มิได้ขัดกับการปกครองในระบอบใหม่ การขยายการ
ศึกษาภาคบังคับออกไปตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญและการ แคงแบบสอนอ่านใหม่ นับ
เป็นบทบาททางการศึกษาที่สำคัญของท่านในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475
ซึ่งมีส่วนในการส่งเสริมการปกครองในระบอบใหม่ ในแง่ของความพยายามที่จะขยาย
จำนวนประชากรที่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาออกไปตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ
การให้ความรู้เรื่องการปกครองในระบอบใหม่ ตลอดจนสร้างสำนึกในสิทธิและหน้าที่
ของประชาชนในระบอบใหม่

แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของ
ท่านจึง เป็นสิ่งที่สอดคล้องสัมพันธ์กัน กล่าวคือท่านมีแนวความคิดที่เห็นด้วยกับการปกครอง
ในระบอบรัฐธรรมนูญ บทบาททางการศึกษาของท่านในช่วงนี้ก็เป็นไปเพื่อสนับสนุน
การปกครองในระบอบใหม่นี้ด้วย

บทสรุป

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการคนเดียวที่ได้
ดำรงตำแหน่งเสนาบดีทั้งในช่วงที่มีการปกครองโดยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และ
ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการ
ปกครองจากรบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบรัฐธรรมนูญ

ท่านมีชีวิตอยู่ระหว่าง พ.ศ. 2419-2486 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ซึ่งมี
เหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นหลายเหตุการณ์ นับตั้งแต่การรับเทคโนโลยีและความเจริญแบบ
ตะวันตก การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบ
รัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ตลอดจนการเกิดภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำ
ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เหตุการณ์สำคัญดังกล่าวล้วนแต่เป็นสิ่งที่มิมีอิทธิพลต่อการ
ดำเนินชีวิตและแนวความคิดของท่าน

จากการศึกษาประวัติของท่านทำให้ทราบว่า ท่านมีกำเนิดในตระกูลขุนนาง
และมีแบบแผนในการดำเนินชีวิตแบบเดียวกับชนชั้นสูง ไทยในยุคเดียวกับท่าน เริ่มตั้งแต่
การถูกนำตัวไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กนับแต่เยาว์วัย การได้รับการศึกษาทั้งในวัดใน
โรงเรียนหลวง ตลอดจนได้รับการศึกษาต่อในต่างประเทศและกลับมารับราชการตาม
สายงานที่ท่านได้รับการศึกษามา ระหว่างนั้นก็ได้แต่งงานกับภรรยาหลวงที่มีชาติกำเนิด
จากตระกูลขุนนางเหมือนกัน และมีอนุภรรยาซึ่งได้ไปสู่ขอมารับบารมีของท่าน
ตามความนิยมในยุคนั้น โดยที่ตัวท่านบุตรธิดาที่เกิดจากภรรยาหลวงและอนุภรรยา
ตลอดทั้งภรรยาหลวงและอนุภรรยาต่างก็มีชีวิตร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ที่อยู่รวม
เรือนเดียวกัน

ต่ออย่างไรก็ตาม การได้มีโอกาสพบเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจาก
อารยธรรมตะวันตก ซึ่งส่วนหนึ่งทำให้การศึกษาค้นคว้าและการคมนาคมขนส่ง เป็นไปอย่าง
สะดวกมากขึ้น ทำให้แบบแผนในการดำเนินชีวิตบางอย่างของท่านแตกต่างจากคนไทย
ในยุคนั้นอยู่บ้าง จะเห็นได้จากการที่ท่านชอบแสดงความคิดเห็นของท่านผ่านงานเขียน
ของท่านอยู่เสมอ งานเขียนของท่านดังกล่าวสะท้อนแนวความคิดของท่านทั้งทางบ้าน

การเมืองและการศึกษา ตลอดจนสะท้อนทัศนคติในการมองโลกของท่านโดยส่วนรวมว่า ท่านมีแนวความคิดว่า ตัวท่านเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ท่านมีชีวิตอยู่ทั้งในระดับประเทศ และระดับโลก ท่านมักแสดงความคิดเห็นของท่านที่มีต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ ในฐานะที่ท่านเป็นสมาชิกคนหนึ่ง ของสังคม ทั้งยังมีแนวความคิดที่ว่า คุณค่าของมนุษย์อยู่ที่การทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด มนุษย์ที่ดีควร เป็นผู้ที่ดีถึงประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว จากการศึกษาปรากฏว่า ท่านได้ปฏิบัติตามแนวความคิดของท่านด้วยการ ปฏิบัติหน้าที่ราชการของท่านอย่างดีที่สุด ทั้งที่ท่านได้สั่งสอนบุตรสาวของท่านว่า เกิดเป็นข้าราชการ งานทุกอย่างควรเป็นของราชการ

การได้รับการศึกษามาทางบ้านวิชาครูโดยตรงทั้งจากภายในและต่างประเทศ และการ ได้มีโอกาส ไปดูงานการศึกษารัฐบาลในต่างประเทศ ทั้งยังได้กลับมารับราชการในด้านการศึกษากลับโดยตรง มีอิทธิพลต่อการที่ทำให้ท่านเชื่อมั่นในวิชาความรู้ที่ท่านได้รับการศึกษามา จะเห็นได้จากท่านมีแนวความคิดว่า บุคคลควรได้ทำงานในสายงานที่ตนเอง ได้รับการศึกษามาพร้อมทั้งให้ความสำคัญกับคุณค่าของความรู้ถึงขนาดกล่าวว่า "คนคนเดียวกับมีปริญญาดีกว่า ไม่มี" การที่ท่านพยายามส่งเสริมการจัดการศึกษาที่ต้องใช้ความชำนาญพิเศษในอาชีพต่าง ๆ เช่น พ่อบ้าน ครู แพทย์ วิศวกร และเกษตรกร ก็น่าจะมีอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากแนวความคิดที่เชื่อมั่นในความรู้นี้

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีแนวความคิดทางการศึกษาที่แตกต่างจากแนวความคิดของชนชั้นสูงไทย ในยุคก่อนหน้าท่านขึ้นไปทีเดียว การศึกษาคือการฝึกหัดผู้เรียนให้คิดเลขเป็นการอ่านหนังสือออกเท่านั้น กล่าวคือ ท่านมีแนวความคิดว่า การศึกษาคือการพัฒนาผู้เรียนทั้งทางร่างกาย สติปัญญา และจริยธรรม โดยมีจุดเน้นอยู่ที่การฝึกหัดจริยธรรมในตัวผู้เรียน

ในด้านแนวความคิดเรื่องประโยชน์ของการศึกษานั้น ท่านถือว่าการศึกษามีประโยชน์ทั้งต่อผู้เรียนและประเทศชาติอย่างแยกจากกันไม่ออก สำหรับผู้เรียนคือทำให้สามารถปกครองตนเองและดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปรกติสุข สำหรับประเทศชาติคือการมีประชาชนเป็นพลเมืองดี จะเห็นได้ว่าแนวความคิดเรื่องประโยชน์ของการศึกษาใน

ทัศนะของท่าน มีนัยบ่งชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาและการเมืองใดส่วนหนึ่ง

ท่านมีแนวความคิดว่า รัฐควรเป็นผู้จัดและควบคุมการศึกษา ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้เกิดผลทางการเมืองอันไม่พึงประสงค์ การศึกษาควรมีฐานะเป็นเพียงส่วนย่อยในโครงสร้างสังคม ที่ไม่มีหน้าที่ในการชี้นำและมีหน้าที่ตอบสนองความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น กล่าวคือเป็นผู้จัดสรรและคัดเลือกบุคคลเป็นลำดับขั้นตามความต้องการกำลังคนในแต่ละช่วงเวลา

ท่านได้ผลักดันแนวความคิดทางการศึกษาดังกล่าวออกมาเป็นนโยบายรัฐได้อย่างสมบูรณ์ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยผ่านทางแผนการศึกษาชาติ 2475 จะเห็นได้ว่าแนวความคิดทางการศึกษาดังกล่าวเป็นสิ่งที่คงอยู่ได้โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดชีวิตของท่าน ทั้งยังเป็นแนวคิดที่มีลักษณะเป็นกลาง ๆ และเป็นปรัชญาการศึกษาไทยทั้งในช่วงก่อนและหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง การที่ท่านมีแนวความคิดทางการศึกษาที่มีลักษณะเป็นกลาง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว น่าจะเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้มีโอกาสเข้าร่วมในการจัดการศึกษาของชาติทั้งในช่วงก่อนและหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

เหตุผลในอีกส่วนหนึ่งนั้น น่าจะอยู่ที่แนวความคิดทางการเมืองและการศึกษาของท่านที่ได้มีการปรับตัวไปตามสภาพการณ์แวดล้อม จะเห็นได้ว่าในช่วงแรกนั้น แนวความคิดทางการศึกษาของท่าน ยอมรับความสำคัญของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วยการอบรมพลเมืองให้มีความรักและภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ผู้เป็นศูนย์กลางของระบอบการปกครองดังกล่าว ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ท่านยอมรับความสำคัญของระบอบใหม่ด้วยการกล่าวว่า เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นระบอบใหม่แล้ว ก็ควรมีการเปลี่ยนแปลงแนวทางในการอบรมพลเมืองให้สอดคล้องกับการปกครองในระบอบใหม่นี้ด้วย การให้ความรู้เรื่องการปกครองในระบอบใหม่ การสร้างสำนึกในสิทธิและหน้าที่ของประชาชนในระบอบใหม่ ตลอดจนการพิทักษ์ไว้ซึ่งกฎหมายรัฐธรรมนูญในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของระบอบใหม่ จึงเป็นสิ่งที่ได้รับการย้ำเน้นในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ในด้านแนวความคิดทางการเมืองนั้น แนวความคิดทางการเมืองของท่านในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นไปในแง่เห็นด้วยและสนับสนุน

การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ว่าเป็นระบอบการปกครองที่มีประสิทธิภาพ และมีความชอบธรรมเหมาะสมกับสังคมไทยยุคนั้น การที่ท่านมีชาติกำเนิดและเติบโต มาแบบเดียวกับชนชั้นสูง ไทย โดยที่ตัวท่านและบุครชิตาต่างก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ จากองค์พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์แบบเดียวกับบุครชิตาของข้าราชการ ชั้นผู้ใหญ่ในยุคนั้นได้รับทุกประการและการที่ท่านเอง เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในระบอบ กังเกล้า น่าจะเป็นเหตุผลสำคัญของการมีแนวความคิดทางการเมือง กังเกล้า

แต่อย่างไรก็ตาม แนวความคิดทางการเมือง กังเกล้า ได้เริ่มคลี่คลายและ เปลี่ยนแปลง ไปในภายหลังการลาออกจากตำแหน่ง เสนาบดีเนื่องมาจากความขัดแย้ง ในเรื่องงบประมาณในคอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การ เปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมืองของท่านได้ปรากฏอย่างชัดเจนภายหลังการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เมื่อท่านกล่าวว่า การปกครองในระบอบใหม่เป็น สิ่งที่ดีกว่าการปกครองระบอบเก่า เนื่องจากเป็นระบอบการปกครองที่ให้ความเสมอ ภาคได้มากกว่า

มูลเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมือง กังเกล้า ไม่สามารถ พิจารณาได้เฉพาะความขัดแย้งในการปฏิบัติราชการ จนทำให้ท่านต้องลาออกจากตำแหน่ง เสนาบดีไปหรือการปรับตัวทางความคิดอย่างทันทีทันใดในช่วงหลังการ เปลี่ยนแปลง การปกครองเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาแนวความคิดของท่านที่มีการ เปลี่ยนแปลง ไปในช่วง ก่อนการ เปลี่ยนแปลงการปกครองประกอบด้วย

ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 แนวความคิดทางการเมือง ของท่านได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ เนื่องจากอิทธิพลของเหตุการณ์สำคัญสอง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น คือ ภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำในช่วงหลังสงครามโลก ครั้งที่ 1 และการเคลื่อนไหวทางความคิดก่อนการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้ท่านเปลี่ยนแปลงแนวความคิดที่เคยยึดมั่นในความดีงาม ของอารยธรรมตะวันตก ข้อเสนอวิธีการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ มีศูนย์กลางวิธีการแก้ไข ปัญหาอยู่ที่ประชาชน อันแสดงให้เห็นความสำคัญของประชาชนมากขึ้น แนวความคิด กังเกล้า สอดคล้องกับแนวความคิดทางการเมืองที่ยอมรับว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

อาจสิ้นสุดลงได้ในวันใดวันหนึ่ง เนื่องจากไม่อาจต้านทานทิวาทนแพร่กระจายของแนวความคิดทางการเมืองที่มาจากตะวันตกได้ ท่านยอมรับระบอบการปกครองใด ๆ ก็ได้อันที่สามารถสร้าง ความสุขสมบูรณ์ให้ประชาชนได้ อันแสดงให้เห็นแนวความคิดที่ยอมรับ ความสำคัญของประชาชนมากขึ้น

ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมืองของท่านก็ได้ปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อท่านได้แสดงความคิดเห็นที่เป็นการให้คำอธิบายใหม่สำหรับเรื่องเก่าที่ท่านเคยกล่าวถึงไปแล้ว เช่นการให้คำอธิบายใหม่ว่า ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 และการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ โดยการดูแลสุขภาพและตั้งงบประมาณในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นมูลเหตุสำคัญของความจำเป็นที่ต้องเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากรบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ ในขณะที่ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ท่านได้แสดงแนวความคิดที่ยอมรับวิธีการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจโดยวิธีการดังกล่าวว่า เป็นวิธีการแก้ไข ปัญหาที่มีทั้งประสิทธิภาพและความชอบธรรม เนื่องจากเป็นวิธีการที่ทำให้สามารถแก้ไข ปัญหาในครั้งนั้นได้ ทั้งยังมีได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใดแม้แต่ข้าราชการที่ถูกปลด ออกจากราชการ เนื่องจากได้พระราชทานบำเหน็จบำนาญตามพระราชบัญญัติ บำเหน็จบำนาญทุกคน หรือคำอธิบายใหม่ที่กล่าวถึงมูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงระบอบ การปกครองว่า เนื่องจากปัญหาการรวบอำนาจในการปกครองไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์ เพียงพระองค์เดียว และปัญหาการสืบต่อราชสมบัติโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางสายโลหิต ซึ่งได้กล่าวถึงแทนที่คำอธิบายเก่าที่เคยยอมรับว่าเมืองไทยเจริญรุ่งเรืองได้เพราะพระ ราชกรณียกิจและพระปรีชาสามารถของอดีตพระมหากษัตริย์ไทย นับตั้งแต่พระนเรศวร มหาราชเป็นต้นมา

จุดสุดยอดของการ แสดงความคิดเห็นอันบังชี้ให้เห็นการ เปลี่ยนแปลงแนว ความคิดทางการเมืองของท่าน อยู่ที่การแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมาว่า ระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นระบอบที่ปกครองด้วยกฎหมายเป็นระบอบที่ "ดีกว่า" ระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ เนื่องจากเป็นระบอบที่ให้ความเสมอภาคได้มากกว่า

บทบาททางการศึกษาของท่าน เป็นสิ่งที่สอดคล้องสัมพันธ์กับแนวความคิดทั้ง ทางด้านการเมืองและการศึกษาของท่าน กล่าวคือ

ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การประกาศใช้พระราชบัญญัติ
 ประถมศึกษาพุทธศักราช 2464 และการแต่งแบบสอนอ่านธรรมจริยา ได้มีส่วนโดย
 ทรงในการสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่ประชาชน สร้างความรักชาติ
 และถึงความภักดีสูงส่งต่อพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเปิดโอกาสให้มีการจัดสรรบุคคลเป็น
 ลำดับชั้นตามความต้องการกำลังคนในแต่ละช่วงเวลา เพื่อคัดเลือกบุคคลผู้เหมาะสม
 เข้ามารับราชการและผลิตบุคคลากรที่มีการศึกษาสูงไว้ประกอบอาชีพที่ก้องใช้ความ
 ชำนาญพิเศษ เช่น ทอผ้า แพทย์ ครูและเกษตรกร

ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 บทบาททางการศึกษาของท่าน
 ได้มีส่วนในการช่วยจำนวนผู้จบการศึกษาภาคบังคับออกไปตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ
 แบบสอนอ่านใหม่ซึ่งเป็นแบบเรียนที่ท่านแต่งขึ้นในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
 ได้มีส่วนในการให้ความรู้เรื่องการปกครองระบอบใหม่ ตลอดจนสร้างสำนึกใน
 สิทธิและหน้าที่ของประชาชนในระบอบใหม่ และย้ำเน้นให้เห็นความสำคัญของกฎหมาย
 รัฐธรรมนูญว่าเป็นสิ่งที่ควรได้รับการพิทักษ์รักษาไว้ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของการ
 ปกครองในระบอบใหม่นี้